

ԱՐԽՆ

ԱՄԱՍԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱԽԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՈՐԽՈՐԴԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԿԱՆԱԳԻՐԻ ՀԱՅ ԳԱՏԵՐԱՐԱՆՔԻ ԲԱՆԱԿԱՆ

451 - ՅԱՐԵՂԻՐԵԱԿԱՆ ՏԱՐԻ - 1951

ԺԵ. ԿԱՐԿԻՐԵԶԻ ՈՐՐՈՅ ԿԱՐԿԻՐԱԿԱՆ ՉՈՐԱԿԱՐԱԿԱՆ ՈՐՐՈՅ
ՀԱԶԱՐ ԵՐԵՍՈՒՆ ԵՒ ՎԵՑ ՎԿԱՅԻՑՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ - ԻԵ. ՏԱՐԻ

1951

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

- Ամեն. Տ. Գարեգին Ս. Արքեպս. Խաչատուրեան. 130
Նորընտիր Պատրիարք Կ. Պոլսոյ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

- Տեղումական Աղօթքը (15). ԳՐ. ՍՐԿ. Հ. ԳԱՂՈՒՍՏԵԱՆ 134
— Անմահութեան կարեւորութիւնը. X 137

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

- Ապրիլ 24 Գ. ՄՈՒՇԵՆՅ 140
— ... Հոգիս սեղան մըն է բաց Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ 141

ԲԱՆԱՍՏՐԱԿԱՆ

- Մինաս Եկարոյ եւ իր ծաղկած Եկարները. ՍԻՐԱՐՓԻ ՏԷՐ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ 142
— Խորհնացի, Եղիշեկ եւ Հ. Ներսէս Ակիմեան. ՀՐԱՆԴ Բ. ԱՐՄԷՆ 147

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

- Եղիշեկ պատմագիր եւ Վարդանանց պատե-
րագիր (3). ՊԱՐԳԵՒՆՆԻ ՎՐԴ. ՎՐԹԱՆԷՍԵԱՆ 150

ՏԻՐՈՒՆԻ

- Դեր. Տ. Կարապետ Ս. Արքեպս. Մաղլումեան. 153
— Տ. Ներսէս Վրդ. Թորոսեան. 154

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

- Հեռագիր Ս. Էջմիածնէն. 155
— Հանգիստուր յիշատակութիւն Կ. Պոլսոյ նորընտիր Պատրիարք
Ամենապատիւ Տ. Գարեգին Ս. Արքեպս. Խաչատուրեանի. 155
— Ամսօրեայ լուրեր. 155
— Պատշոնականք. 160

ՍԻՈՆԻ Տարեկան բաժնեգիրն է՝ բոլոր երկիրներու համար՝ Անգլ. Շիլին 15

Redaction of the Armenian Monthly SION

Armenian Patriarchate,

P. O. B. 4001

Old City - Jerusalem

Via Amman (Jordan)

"SION," an Armenian Monthly of Religion, Literature and Philology

Printed in
JERUSALEM

—≡ Ս Ի Ո Ն ≡—

ԻԵ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1951 ≡ ՄԱՅԻՍ ≡ ԹԻԻ 5

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻԻ

Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Ս. ԱՐՔԵՊՍ. ԽԱԶԱՏՈՒՐԵԱՆ

ՆՈՐԸՆՏԻԸ ՊԱՏՐԻԱՐԿ Կ. ՊՈԼՍՈՑ

ԽՍԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՍԵՆ. Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Ս. ԱՐՔԵՊՍ. ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ

ՆՈՐԱՆՏԻՐ ՊԱՏՐԻԱՐԺ Կ. ՊՈԼՍՈՅ

Հակառակ օրերու տրտմութեան, որքան արտաքին աշխարհի նոյնքան մեր ներքին կեանքին վրայ, միտթարական պարագայ մը եղաւ ընտրութիւնը Տ. Գարեգին Ս. Արքեպս. Խաչատուրեանի, յաթոռ Կ. Պոլսոյ պատրիարքութեան։ Ուրախութիւն է մեզի իրազեկ ըլլալ որ տարիներու հակամարտութիւններով բաժնուած կողմերը մեր ժողովուրդին, վերջապէս կրցին հասկնալ զիրար գերազոյն յղացքին մէջ, որ Կ. Պոլսոյ Հայոց պատրիարքութիւնն է, տակաւին երէկ այնքան չքեղ և նախախնամական դերով կապուած մեր ժողովուրդի կեանքին, իսկ այսօր այլապէս սրտառուչ հանդամանքով շարունակելու և իրազործելու ինքզինքը և իրմով պայմանաւոր անցեալ, ներկայ և զուցէ ապագայ այն կարելիութիւնները՝ որոնք տակաւին կը մնան կապուած այդ Աթոռին, և անով պայմանաւոր հայ ժողովուրդի իրաւունքներուն։

Այս ընտրութիւնը ընդհանուր և ջերմ ուշադրութեան առարկայ կ'ընէ նորէն Կ. Պոլսոյ Պատրիարքական Աթոռը, նախ որ այն կը կատարուի յանձին արդի հայ եկեղեցականութեան ամենէն զգօնամիտ և փառաւոր մէկ ներկայացուցիչին, երկրորդ այս բարեգէպ առիթով կը վերահաստատուի Թուրքիոյ պատրիարքութեան ընտրութեան մեր իրաւունքը։ Ահա թէ ինչու կը բերկրի մեր հոգին իւր յարմարագոյն այս ընտրութեան, զգայուն, հոգեւէր և զիտուն հոգեւորականին, որ ամենէն բախտորոշ մէկ շրջանին, կուգայ զրաւելու տարիներէ ի վեր թափուր մնացած և մենատիրական ու շահամէտ շահագործումներու առարկայ եղած նուիրապետական այս Աթոռը։

Ան կուգայ, տարիքով և իմաստութեամբ պսակուած, զիտակից իր դերին և բազմապահանջ պաշտօնին, գործելու համար դաշտի մը մէջ, ուր իրականութիւնը իր պարագային թէև սրտաւնդիչ գոյներով կը ներկայանայ, սակայն ուր շատ բան կայ ընելիք, շատ բան քանդուած ըլլալուն համար։

Ի՞նչ պիտի ընէ, կամ աւելի ճիշդ ի՞նչ պարտի ընել Թուրքիոյ նորընտիր Պատրիարքը. բայց այս չէ որ պէտք է ամենէն աւելի մտազրաւէ զմեզ։ Նորընտիր Պատրիարքը ինք անտարակոյս այդ հարցումը ըրած է անշուշտ իր խիղճին, և վստահ միայն պարտինք ըլլալ թէ, իբրև զիտուն՝ զիտակից և պարտաճանաչ հոգեւորական, զիտէ թէ ի՞նչ և ի՞նչպէս պարտի ընել՝ կատարելու համար իրմէն սպասուածը։

Իսկ թէ ի՞նչ պարտի ընել Թուրքիոյ հայութիւնը, զօրավիգ ըլլալու համար իր Պետին, իրապէս արդիւնաւորելու համար անոր գործը հանրային բարւոյն

և օգտին համար: Եթէ խորհինք թէ և յաղթանակ արժող զործերու կը սպասուի արդիւնաւորելու այս պաշտօնը, պէտք է նկատի ունենանք թէ յաղթանակը որ միշտ պտուղն է հրաշքին, կախեալ է հաւատքէն՝ այսինքն հոգեկան կեց-
ուածքէն՝ ոչ միայն անոր որ պիտի զործէ հրաշքը, այլ նաև անոնց՝ որոնց համար է մանաւանդ որ պիտի զործուի հրաշքը:

Արդ, մեր կարծիքով Կ. Պոլսոյ մերազն ժողովուրդը և բովանդակ Հայութիւնը աջակցած կը լինի Թուրքիոյ նորընտիր Պատրիարքին՝ իր պաշտօնի կատարմանը մէջ, եթէ ամէն բանէ աւելի նախ խոր ակնածանքով դիմաւորէ եկողը. ապա այն զաղափարն ու դերը զոր ան կ'անձնաւորէ: Յարգանք ըսելով չենք հասկնար միայն արտաքին այն պատշաճութիւնները զորս ամէն պատ-
ուազգած հայ ունի իր Եկեղեցւոյ պետին նկատմամբ, այլ այն ակնածալից վստահութիւնը թէ ընտրողներն ու ընտրուողը խորապէս ըմբռնած են կացու-
թիւնը՝ որով մտահոգուած է ամէն Հայ Եկեղեցւոյ զաւակ, ինչպէս արտա-
սահմանի, նոյնպէս Մայր Հայրենիքի մէջ:

Յարգել՝ այսինքն արժէք տալ այն բոլոր տեսակէտներուն, ցանկու-
թիւններուն և սկզբունքներուն, զորս նորընտիր Պետը ունի իր պաշտօնին եւ
զործին նկատմամբ: Զինքը ընդունելէն վերջ սրտազին, լսել զինքը հաւատ-
քով և աջակցիլ իրեն յարգանքի և հնազանդութեան ոգիով, ազգային և կրօնա-
կան կեանքի զգացումին ընդմէջէն, մոռնալով խէթերն ու վէճերը, որոնք կը
տառապեցնեն տարաբախտօրէն քանի մը տարիէ ի վեր Կ. Պոլսոյ հայութեան
ոգին:

Նորընտիր Պատրիարք Տ. Գարեգին Արքեպս. Խաչատուրեանի անձը, ո-
գին և տարիներու արդիւնաշատ զործունէութիւնը, ապացուցուած զբաւական-
ներն են բովանդակ ազգի ակնկալութեան: Իր ուխտի պատգամը, արտասան-
ուած 15 Մարտ Հինգշաբթի օրը աթոռանիստ Մայր Եկեղեցւոյ մէջ, ուրիշ
զբաւական մը մեր ակնկալութեան ու հաստատումին: Խաղաղութեան և սիրոյ
իր խօսքը, պատգամն է բովանդակ քրիստոնէութեան և մանաւանդ Հայ Եկե-
ղեցւոյ ողոյն և զգացումին, և արդի ժամանակներու հրամայական պահանջ-
ներուն:

Աթոռը զոր կը զբաւէ նորընտիրը, պանծալի հնութենէ աւելի մեծ
հմայք ու դեր ունեցած է մեր եկեղեցական ու ազգային հինդարիւրամեակի
ընթացքին: Սակայն անցեալը եթէ կը խօսի մեզի, ներկան ու իր անհրաժեշ-
տութիւններն են որոնք դերազանցօրէն կը շահագրգռեն այսօր զմեզ: Թուրքիոյ
մեր ազգային կեանքի աղէտն ու տրտմութիւնները շատ բան պակսեցուցած են
անտարակոյս Աթոռին իրաւական հմայքէն, սակայն անիկա կը մնայ իր նուի-
րապետական դիրքին մէջ: Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարքութիւնը իր դիրքին ու
անցեալ փառքին համապատասխան հաստատութիւն մը և Աթոռ մը կարենալ
ըլլալու և շարունակելու համար, այս ընտրութիւնը պէտք է սկիզբ մը նկատուի
նոր իրազործունէրու և նուաճումներու, եթէ մեծ չի հնչեր բառը:

Անոնցմէ ամենէն էականը մենք կը նկատենք դէպքերու բերումով հո-
գիններուն մէջ ազօտացած բայց դարաւոր իր ոյժէն երբեք չինկած յաջգններու
վերարժեւորումը, ըսել կ'ուզենք մեր ժողովուրդի ամուր վստահութիւնը իր
Եկեղեցւոյ դերին վրայ: Տակաւին շատ հեռացած չեն մեզմէ այն օրերը երբ

հովուապետի մը տիրական անձը կը դղրդէր մեր բոլորին հողինները, անոնցմէ առնելու համար անմահ խալութիւնը արգաւանդ կեանքին: Մեր ժողովուրդը դեռ չէ դադրած բաց պահելու իր սիրտը սրբազան ձայներու, երբ զայն հնչեցնելու կարելիութիւնը ստեղծուի անշուշտ: Թուրքիոյ Հայոց նորընտիր Պատրիարքին և այդ աթոռով պայմանաւոր ժողովուրդին համար առաջին աստիճանի անհրաժեշտութիւն է բաց հողիով և սրտով դիմել այդ ոյժերու անթառամ շտեմարանին՝ անկէ վերքերելու համար այն՝ որ բաւեց դարուց ի դարս այս ժողովուրդի հաւաքականութիւնը, ողբղէն խտութիւնը անվթար պահելու:

Այս տեսակէտով սրտապնդիչ ու բարձրօրէն զովելի մտածումը նորընտիր Պատրիարքին, մտադրած ըլլալը Բնծայարանի մը բացումը Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութեան հովանաւորութեան ներքեւ, շարունակելու համար Արմաշու, այլևս խափանուած, Դպրեմանքին դերը, Թուրքիոյ հայութեան կրօնական պէտքին սատար հանդիսանալու համար: Գուցէ ոչ ոք պիտի կրնար իրաւամբ մտածել և այս անտեղիտալի պահանջը իրազօրծել, բայց միայն նորին Ամենապատուութիւն՝ նորընտիր Պատրիարքը:

Անոնք որ մօտէն կը ճանչնան իր անձն ու արժանիքները, իր իղձերուն անկեղծութեանցը մէջ, և Թուրքիոյ Հայոց կրօնական կարիքն ու ժողովուրդին պէտքերը իրենց խորութեանը մէջ, կրնան վստահ ըլլալ թէ նոր թուականի մը առաւօտն է որ կը ծագի տարիներէ ի վեր ամայացած Կ. Պոլսոյ Աթոռին վրայ: Այս համոզումը ոչինչ ունի պատրոդական, վասնզի կը հաւատանք թէ արդիւնք է ոչ թէ սիրելի զգացումի մը միայն, այլ սկզբունքի մը:

Այդ սկզբունքը այն մտածումն է ինքնին՝ թէ համայնքներու կեանքին շինութեան զործը ամենէն առաջ և աւելի կը կարօտի բարոյական ուժերու, որոնք երևան կուզան բարոյական առաքինութիւններով զօրացած զործիչներու միջոցաւ: Գաղափար մըն է այս, որուն ճշդութիւնը հաստատող սրտազրաւօրէն գեղեցիկ ապացոյցներ քիչ չեն եղած մեր ազգային կեանքին մէջ: Հայութեան լաւագոյն օրերը կը զուգադիպին միշտ իր բարոյական մեծութեան թուականներուն: Այդ թուականներէն իւրաքանչիւրին վերև կը սաւառնի միշտ դէմքն ու անունը Հաւատքի և Տեսիլքի մարդոց, որոնց մէջ միայն կրնայ ապրիլ «Աստուծոյ Հոգին», առաջնորդութեան ճշմարիտ ուժը:

Թուրքիոյ Հայութեան նորընտիր Պատրիարքը, Ամեն. Տ. Գարեգին Ս. Արքեպս. Խաչատուրեան, բարձրօրէն օժտուած իմացականութեամբ և սրտով, քաջալերուած Կ. Պոլսոյ, բովանդակ Թուրքիոյ, ինչպէս նաև ազգին ընդհանրական վստահութեամբ, պիտի կրնայ բռնկեցնել կայծը հայ մտքին ու հոգիին, ինչպէս ըրին տակաւին երէկ մեր նուիրապետական ծանօթ Աթոռներուն վրայ իր ուսուցիչներն ու հոգեկցորդ եղբայրները:

Սիրելի ու բարձրօրէն կենսական է իր մտածումը. կը հաւատանք թէ այդ մտածումը իրեն ըլլալով հանդերձ, մտածումն ու պահանջն է նաև Կ. Պոլսոյ հայութեան, որուն մէջ երբեք չէ լռած հոգեկան և իմացական արժէքներու ձայնը. ու մանաւանդ կը հաւատանք նորընտիր Գահակալին այդ արժէքներու շուրջ մօտ կիսադարեան իր խանդավառ սպասին:

Յաջողութիւնը Աստուծոյն է անշուշտ, բայց մեզմէ կուգայ կամքը զայն իրացնելու:

Ամենապատիւ Տ. Գարեգին Պատրիարքի եկեղեցական ու հանրային կեանքին հետևողներուն համար, դժուար չէ եղած իր մէջ հաստատել արժէքներ և առաքինութիւններ, որոնք միայն երջանիկ կրնան ընել այն հաստատութիւնը՝ որուն իբրև պետ կը կոչուի ինքը:

Եղած է աշակերտ ազնիւ, զիտուն և բարձր հոգիի մը, Գուրեան Սըրբազանին, հետևող մը անոր կեանքին ու իւրացնող մը անոր մտաւոր ձիրքերուն:

Եղած է վարդապետ և ուսուցիչ, այսինքն դասատու հաւատոյ և ուսման, այս վերադիրներու լայն հասկացողութեանց ընդմէջէն: Եղած է նոյնպէս վարիչ և Տեսուչը Եկեղեցւոյ (Եպիսկոպոս) և եկեղեցական հաստատութեանց: Եղած է գրող, ուսումնասիրող, քարգմանիչ, զիրին ու զիրքին արժէքը մեծապէս գնահատող և անով ժողովուրդին հասնելու ջանացող:

Վերջապէս՝ եղած է անձ մը նուիրեալ և հաւատարիմ իր կոչման և ուխտին բարձրութեան: Փառաւորուած է իր կրօնական սքեմով և փառաւորած զայն:

Արդիւնաւոր ըլլալու աստիճան վաւերական զրազէտ մըն է ինքը, և ինչ որ ելած է իր զրչէն, Շողակաքումներէն սկսեալ մինչև Աւխարհի Լոյսն ի Հայս՝ երկու պատկառելի հատորներ, Տարօնաւունչ, և Նարեկ՝ տաղաչափուած աւխարհաբարով ու տակաւին հրատարակութեան պատրաստ երկեր, անիկա կը զրէ գերազանցօրէն օգտակար ըլլալու աւագ ցանկութեամբ մը: Արդարև, քառասուն տարի է որ Ամենապատիւ Տ. Գարեգին Պատրիարքի մտքին բոլոր ուժերը, հոգիին բոլոր խռովքները զործի վերածուեցան այդ մայր ցանկութեան խողովակով: Գասախօս, թարգմանիչ, պատմիչ, հաւաքիչ, զործիչ, եկեղեցւոյ պաշտօնատար, այս բոլոր պայմաններու ներքև անիկա կը հպատակի նոյն այդ նշանաբանին:

Իր զրականութեան ամենէն յանկուցիչ և ինքզինքը պարտադրող ոգին իր կրօնագլխած շունչն է, որով տողորուած են իր բոլոր էջերը: Այս ոգիովն ու շունչովը կը մնան դրոշմուած իր բոլոր երկասիրութիւնները: Եւ ասիկա անոր համար, վասնզի իր բովանդակ կեանքը զոր յատկացուց իր ժողովուրդի հոգևոր և մտաւոր յանձանձումին, այդ ոգին և զիծն է որ կը վերբերէ:

Անշուշտ այս քանի մը ընդհանուր նշմարները իր կեանքէն ու զործէն, չեն ներկայացներ տիպարը, իր բոլոր շնորհներուն մէջ, սակայն կը բերեն փաստերը շքեղ ու աղուոր կեանքի մը և զործի մը, որ այսօր այնքան իրաւունքով և արժանիքով կը բազմի Կ. Պոլսոյ պատրիարքական գահուն վրայ, իրագործելու բովանդակ ազգին ակնկալութիւնը իրմէն:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՏԵՐՈՒՆԱԿԱՆ ԱՂՕԹՔԸ

Ուրեմն, մենք ալ ջանալու ենք տիրանալու երկնաւոր բնութեան մը որով ի սպառ ազատած կ'ըլլանք մեր թերացումներէն և անփութութիւններէն: Բայց՝ ցաւալի է որ նոյն խիւսի մեր այս ջանքերուն մէջ կ'ընենք այնպիսի յանցանքներ որոնցմէ պրծելու, ազատելու համար ճիշդեր կը թափենք: Հետեւաբար, ի՞նչ կը մնայ մեզ՝ եթէ ոչ Աստուծոյ ներողութեան ապաստանիլ մեր այսպիսի պարտքերուն և յանցանքներուն համար ևս: Այո՛, թերի են մեր ծառայութիւնները Աստուծոյ մատուցուած. թերի հնազանդութիւն մը չի ներդաշնակուիր բոլոր պահանջներուն հետ այն Օրէնքին որ կատարեալ է իր Օրէնստուին պէս: Աստուած մեզմէ կը պահանջէ կատարեալ հնազանդութիւն, կատարեալ սէր, կատարեալ պաշտում, կատարեալ վստահութիւն, կատարեալ սրբութիւն, կատարեալ սրբաբանութիւնը իր Անուան, կատարեալ բաղձանքը՝ իր Թագաւորութեան զաւուռ, կատարեալ իրագործումը իր Կամքին, վերջապէս, մէկ խօսքով, մեր բոլոր սիրտը: Մեր ընկերներն ալ մեզմէ կը պահանջեն սէր, գութ, օգնութիւն, բարի օրինակ, շինիչ և օգտակար խօսք, անուշ լեզու, ժպտուն դէմք, ցաւակցութիւն, արտասուելու յօժար աչքեր, ցաւի ու պաղատանքի հառաչանքներ լսելու պատրաստ ականջներ, վերջապէս տաք և համակիր սիրտ մը: Հարցնենք. մեր վարքը, մեր կենցաղավարութիւնը մարդոց առջև անթերի և ամբասիր եղա՞ծ են: Նոյնպէս մեր հոգին Աստուծոյ առջև անթերի և ամենեղ եղա՞ծ է: Թող ամէն մարդ ինքն իրեն համար գտնէ պատասխանը այս ամենակարեւոր երկու հարցումներուն, եւ անոր համեմատ վճռէ, թէ պէտք ունի՞ Աստուծոյ հայրական ներողութեան իր թերացումի և անփութութեան յանցանքներուն և պարտքերուն համար: Արդեօք անախտապաշար և անաչառ միտք մը, սուրբ և ուղիղ սիրտ մը, անեսամոլ հոգի մը

կրնա՞յ ժխտել մեր այս անվիճելի պէտքը: Արդեօք կրնա՞նք մեր Եսը արդարացնել, մեր թերացումները օրինականացնել, մեր պատասխանատուութիւնները առ ոչինչ հանել և մեր խիղճը լռեցնել: Ո՛չ:

(4) — Մեր անձնական ապստամբութեան մեղքերը պէտք ունին ներողութեան: Այո՛, ներողութեան միայն պէտք ունին մեր այն ամէն պարտքերը, զորս Աստուծոյ դէմ մեղքէ տարբեր բան մը չենք կրնար անուանել՝ լրջօրէն մտածելով: Բանականութիւնը, խղճմտանքը, կըրթութիւնը, և ա՛լ աւելի Աստուծոյ յայտնուած Բանին լոյսը պարզօրէն կը յայտնեն, թէ անոնք մեղքեր են՝ բազմաբարիք Հօր մը դէմ գործուած: Այս ամենէն աւելի Անոր՝ իր Որդւոյն՝ Յիսուս Քրիստոսի միջոցաւ ըրած սիրոյ ամենաքաղցր յայտնութիւնը ո՛րչափ աւելի երևան կը հանէ մեր մեղքերուն սև աղտերը. աղտեր՝ որոնք կը նսեմացնեն մեր հոգիներուն սպիտակութիւնն ու փայլը: Երբ մեր յիշողութեանց սլացքը, հեռուն, շատ հեռուն, մեր տըղայական և պատանեկան կեանքի օրերուն դարձնենք, անցեալին փոշոտ ալքերուն մէջ ո՛րչափ մեղքեր պիտի տեսնենք. թերացումի, անփութութեան, անհնազանդութեան. օրինազանցութեան և պարտազանցութեան ի՞նչ մեղքեր: Երբ դառնանք զարգացման և ինքնազիտակցութեան այն շրջանին, երբ մեր ազատ կամքով ընտրեցինք քաղցր լուծը Աւետարանին, երբ քրիստոնեայ անունը պարծանքը ըրինք մեր հոգիներուն, երբ ինքզինքնիս ալ մէկ գործօն անդամը հաւատացինք այն մեծ մարմինին որ Քրիստոսնէական Եկեղեցի կը կոչուի, այն ատենէն մինչև հիմա՝ ի՞նչ մեղքեր չենք գործած Աստուծոյ դէմ: Այո՛, մեղքեր, որոնց պատճառած խղճախայթի անխնայ ծակծկումներուն տակ տառապած ենք շատ օրեր: Պետրոսին թերահաւատութեամբ ո՛րչափ անզամներ սարսափահար չեղանք մեղաց ծովուն լոյծ ալքերը խորասուզուելու երկիւղով. եւ նոյնիսկ վախկոտ և վատողի ուրացութեան զիշերներէ ետքը ո՛րչափ անզամներ չի տեսանք Փրկչին զթոտ նայուածքը՝ որ իր ցաւերուն ու տաքնապներուն մէջէն ներհայեաց ակնարկի մը կը հրաւիրէր գմեղ: Թովմասին անհաւատութիւնը, Զեբեդեան

որդիններուն մեծատենչիկ սիրտը իրենց գոյութիւնը չի յայտնեցի՞ն մեր մէջ շատ անգամներ: Ա՛խ, այն պայքարը, ներքին պայքարը Հին Մարդուն և Նոր Մարդուն միջև. երկու օրէնքները, բարիի օրէնքը և չարի օրէնքը, ո՛րչափ շատ տառապեցուցած են մեզ, Թէև փափաքած ենք բարին ընտրել, կեանքին փարիլ, Նոր Մարդուն անսալ, բայց չէ՞ որ յաճախ չարը ընտրած ենք, մահուան հետեւած և Հին Մարդուն մտիկ ըրած: Ս. Պօղոսի այն պայքարը խոռոված է յաճախ խաղաղութիւնը մեր հողիններուն. խաղաղութիւնը որ Յիսուսի խոստացած և տուած խաղաղութիւնն է. և ատոր համար իսկ մեր արցունքը մեզի հաց եղած է: Ո՞վ կրնայ նկարագրել խոռոված հողի մը վրդովանքը, երբ կը փրփրի, կը կատղի ներքին ծովը և անոր ալիքները աղի կաթիլներ կը ցայտեցնեն մեր աչքերէն դուրս: Դաւիթի ԾԱ. սաղմոսը «Ողորմեա՛ն կրնայ յստակ գաղափար մը տալ մեզ այս մասին»:

Ուրեմն, Աստուծոյ դէմ մեր յայտնանքի ման մեղքերն ալ պէտք ունին ներողութեան:

Գ. — Ահաւասիկ տեսնա՛ք ներողութեան բնութիւնը եւ մեր պէտքը՝ անոր համար: Հիմա տեսնենք Թէ ինչ պայմանով խոստացուած է ան մեզի: Արդէն հայցուածին երկրորդ մասը կը պարզէ այդ պայմանը:

(1) — «Եւ թող մեզ զպարտիս մեր, որպէս և մեք թողումք մերոց պարտապանաց»: Ահա այս Ուրպէսն է կշիռը, չափը, պայմանը այն ներողութեան զոր մենք պիտի ակնկալենք Աստուծմէ: Անպայման գութ կամ շնորհք չխոստացուիր Ս. Դիւքին մէջ: Որովհետեւ, մարդ իբրեւ բարոյական էակ մը, իբրեւ բարոյական գործիչ մը առնուած է Աստուծոյ կողմէ: Աստուծոյ իր օրէնքով կը յարգէ մեր կամքի ազատութիւնը, բարոյական պատասխանատուութիւնները: Մեր հաւատքին հետ մեր գործերն ալ պէտք է պտղաւորին մեր մէջ. «Հաւատք առանց գործոց մեռեալ են»: Որովհետեւ, հաւատքի ծառը, որուն արմատը մեր հողիններուն խորն է, գործերով կը ծաղկի ու կը բեղմնաւորուի, բարեգործութեան հիւթեղ պտուղներով կը բեռնաւորուի: Աշխարհ միայն հաւատաց-

եալներուն աշխարհը ըլլալու չէ, այլ հաւատացեալ գործողներու աշխարհը: Հետեւաբար, զուր տեղ չէ որ մեր վայելելիք ներողութեան փոխարէն ալ մեզի գործել — այսինքն ներել սահմանուած է, և այս՝ շատ բնականաբար: Այս ճշմարտութիւնը նոյնն է Աստուծոյ բոլոր խոստումներուն համար. ուր որ կայ խոստում մը կենաց Բանին մէջ, կայ նաեւ պայման մը, «Եթէ» մը: Աստուծոյ կը զայրանայ Իսրայէլին դէմ իր ընտրեալ ծառաներուն բերնով կը սպառնայ անոնց գերութիւն և կորուստ սահմանել. բայց, քիչ մը վերջ, «Բայց»ով մը կը քաջալերէ զանոնք: Բարիք մը կը խոստանայ բայց «Եթէ»ով մը բան մը կը պահանջէ անոնցմէ: Այսպէս ալ Աստուծոյ պիտի ներէ մեզ եթէ մենք ալ ներեմք մեր պարտապաններուն: Եւ արդէն մենք ենք այս պայմանը դնող մեր այս հայցուածին մէջ. «Որպէս և մեք թողումք»: Ահա դարձեալ կը հանդիպինք «Որ չափով որ չափէք, անով պիտի չափուի ձեզ» ճշմարտութեան, ինչ որ արդար է Թէ՛ խղճի, Թէ՛ մարդկային և Թէ՛ ալ Աստուծային օրէնքով: Ուրեմն, գործնականապէս ներե՛նք ալ՝ երբ կ'աղօթենք, «Ինչպէս որ կը ներենք»: Աններողներու համար անէ՛ծք կ'ըլլայ այս աղօթքը:

(2) — Արդէն Քրիստոսի քաւութիւնը պայման մըն է գթութեան և շնորհաց: Մեր «պարտքերը», ինչպէս ըսինք, կը նշանակեն մեր յանցանքները (Մատթ. 9. 14), կը նշանակեն մեր «մեղքերը» (Դուկ. ԺԱ. 4), և մեղքը պարտք մըն է որ պէտք է հատուցուի պատիժով: Հետեւաբար, եթէ մենք չապաստանինք Քրիստոսի չարչարանքներուն, եթէ չլուացունք կողահոս աղբիւրէն, ստիպուած ենք չարչարուիլ բանտին մէջ, գոհացնելու համար օրէնքին տրամադրութիւնները: Բայց, փա՛ռք Փրկչին քաւութեան: «Որովհետեւ Նա մեր մեղքերը վերցուց և մեր տկարութիւնները բեռցուցաւ»: «Որովհետեւ Յիսուս մեզ, մեղաւորներուն համար, մեղաւոր համարուեցաւ»: Յիսուս կրեց խաչին այն չարչարանքները՝ որ մենք երջանկութիւն վայելենք: Դիմիսեմանիի տաղանայներու զիշերուան մէջ ծնրադրեց՝ որ մենք փրկութեան լոյս-ցերեկին մէջ կանգնինք մեր գլորումէն. փուշէ պսակ դրուեցաւ՝ որ

մենք անթառամ պսակին արժանանանք. նախատինքի կարմիր քղամիզը հագաւ՝ որ մենք որդիութեան հին պատմութեանը զգենունք. Անոր ձեռքերը ծակեցին՝ որ մենք փրկութեան փայտին փարինք. Անոր ոտքերը խոցեցին՝ որ մենք փրկութեան ճամբէն քալենք. Անոր կողը ճեղքեցին՝ որ մեր սիրտերը բաց ըլլան կենաց Բանին արգասաբեր սերմերուն. զայն կոփեցին և ձաղկեցին՝ որ մենք հանգստանանք. զԱյն ծաղրեցին՝ որ մենք զովուինք. Անոր վրայ թփին՝ որ մենք մաքրուինք. Անոր ծաղրանքի ծունր կրկնեցին՝ որ մենք սուրբերուն համար պատրաստուած գահերը ժառանգենք. Ան Գողգոթան մազլցեցաւ՝ որ մենք Արրահամու գողը բազմինք. Ան խաչուեցաւ՝ որ մենք անպարտ արձակուինք. Ան պատնուեցաւ՝ որ մեր գերութեան կապանքները կտրտէ. Ան թաղուեցաւ՝ որ մենք յարութիւն առնենք. Ան յարութիւն առաւ՝ որ մեզ իր յաղթութեան մասնակից ընէ. վերջապէս, երկինք համարածաւ՝ որ մեզ ալ երկնաւոր երանութեանց մէջ իրեն փառակից ընէ, և Աստուծոյ որդիներ ըլլալու փառքին արժանացնէ: Հետեւաբար, այսչափ փրկանք ու փոխանակութիւն քիչ էր քաւութեան համար. այսչափ պատիժ չէր բաւեր քաւութեան ծածկոցով գոցելու համար մեր մեղքերուն զազրութիւնները: Ուրեմն, յայտնի կը տեսնուի թէ Աստուծոյ ներողութիւնը կը շնորհուի մեզ Գրիստոսի քաւութեան անգնահատելի և վսեմ պայմանով:

(3) — Ապաշխարութիւնն ալ մեր կողմէն կատարելի ուրիշ պայման մըն է ներումի արժանանալու համար: Բայց սա ո՛չ թէ արժանիքի, այլ պէտքի պայման մըն է, առանց որու չենք կրնար քաւութիւնը ընդունիլ. որովհետեւ, քաւութեան սրտագին ընդունելութիւնն է ապաշխարութեան կատարումը: Ապաշխարութիւնն է միակ ճամբան, որով անառակ որդի մարդկութիւնը ետ կը դառնայ իր հօրը տունը: Երբ կարող ըլլանք ճշմարիտ անկեղծութեամբ ըսել «Հայր մեր», այս է ճշմարիտ ապաշխարութիւնը: Այս զոյգ մը բառերը զղջման, ստորջանքի արցունքներ պիտի աղբերացնեն մեր սիրտերէն, երբ մենք խորհինք մեր Հօրը տան լիութեան, առատութեան վրայ և դարձի որոշումով ըսենք.

«Յարուցեալ գնացից առ Հայր Իմ»: Այն ատեն շարժած իսկ է մեր Հօրը գութը. այն ատեն ներած է Ան մեզ արդէն: Եւ երբ հեռուէն կը տեսնէ մեզ, կը վազէ թեւատարած, կը գրկէ, կը համբուրէ կաթոգին, կը սեղմէ իր բաբախուն սիրտին վրայ, իր գութի արցունքները կը խառնէ մեր զիղջի արցունքներուն հետ, և կ'ընդունի զմեզ հին սիրով, իբրեւ իր որդին: Այս՝ ապաշխարութեան, զղջումի գործած հրաշքն է, հրաշքներու հրաշքը:

Ներողութիւնը առուծախի առարկայ մը չէ, ինչպէս կը կարծեն կարգ մը քրիստոնեաներ, և կարծեցին անցեալին մէջ ալ: Նախ՝ ան շնորհք մըն է, Յիսուսի քաւութիւնով պարգեւուած, և երկրորդ՝ մեր ապաշխարութեամբ երաշխաւորուած: Այո՛, կը գնուի ան, բայց ոչ թէ դրամով ու բարեգործութիւններով, այլ պոռնիկին սիրտէն աղբերացող արցունքով, Պետրոսին դառն լացով, Դաւիթին «Ողորմեա՞նով, ապաշխարողին բեկեալ սիրտով, մաքսաւորին «Աստուած, քաւեալ զիս զմեղաւորս» խոնարհ հայցուածով, աւազակին «Յիշեալ զիս»ով, և մեղաւորին աղեկիզիչ հառաչանքներով. առանց ասոնց, աշխարհի բոլոր գանձերը չեն կրնար կաթիլ մը գութ, չիթ մը շնորհք, պուտ մը ներողութիւն գնել: Եւ ան կը վաճառուի միայն անոնց՝ որ կ'ապաշխարեն և Աստուծոյ սրբութեան քղանցքներուն կը փարին: Ուրեմն, մեր հոգեխօսիկ հոգեւոր հայրերուն հետ, գոչենք սրտագին. «Ընդ անառակին որդւոյ գոչեմք առ հայրդ գթած, մեղաք յերկինս և առաջի քո, քաւիչ յանցանաց»: Եւ վստահ ըլլանք որ Ան պիտի ներէ մեզ:

(4) — Վերջապէս, կրնանք ըսել որ անգութին համար գութ, և աններողին համար ներողութիւն չկայ: Որովհետեւ, ինչպէս որ կը ներենք՝ այնպէս պիտի ներուի մեզ: «Երանի՛ ողորմածաց, զի նոքա զողորմութիւն գտցեն» (Մատթ. Ե. 7): Երբ մտածենք որ մեր ներելը Աստուծոյ ներողութիւնը պիտի արժէ, ի՞նչ մեծ արժանիք մեր հոգիներուն...: Մենք որ ներելն անգամ չենք գիտեր...: Որովհետեւ՝ հոս կը տեսնենք «Որպէս յերկինս և յերկրի» բանաձեւին փոխուած մէկ առումը. այսինքն, «Ինչպէս որ երկրի՛ անանկ ալ երկրինքի մէջ», և այս ներողութեան համար,

որով երկինք և երկիր կրնան իրարու զօղուել: «Զի եթէ թողուցուք մարդկան ըզյանցանս նոցա, թողցէ և ձեզ Հայրն ձեր երկնաւոր: Ապա եթէ ոչ թողուցուք մարդկան զյանցանս նոցա, և ոչ Հայրն ձեր երկնաւոր թողցէ ձեզ զյանցանս ձեր» (Մտթ. 2. 14-15): Երբ Պետրոս հարցուց թէ միայն եթէ անգամ ներելու էր իր եղբօր, Յիսուս ըսաւ թէ Եթե անգամ եօթը. նաև խօսեցաւ չար ծառային առակը, որով կը պարզէր թէ տասն հազար տաղանդի ներում ստացող մը ինչպէս չի ներեց հարիւր դահեկան պարտականի մը, և թէ ինչպէս պատժուեցաւ այդ պատճառաւ: Այո՛, ամէնքս ալ տասը հազար տաղանդի պարտք ունինք որ օրէ օր կը բազմապատկուի և բան մը չունինք զայն հատուցանելու համար: Ուրեմն, ամօթ չէ՞ մեզ մեր ընկերոջ քիչ մը պարտքը չի ներել՝ երբ շատ ներուած է մեզ: Մենք չենք կրնար Աստուծոյ ներողութեան հաւատալ, եթէ անոր դոնէ ստուերը չունենանք մեր սիրտերուն մէջ, որ է ներել մեր ընկերոջ. եթէ չենք ներել՝ ներումի զգացում չենք կրնար ունենալ: «Անոր շատ մեղքերը ներուեցան, որովհետեւ նա շատ սիրեց»: Սիրող սիրտը ներող սիրտ է: Ահա այս կերպով սիրոյ օրէնքը ներողութեան օրէնքին կը լծորդուի. «Այն՝ որ իր եղբայրը չի սիրեր՝ մահուան մէջ կը բնակի»: Յիսուս ալ զինք չարչարողներուն համար աղօթեց. «Հայր, ներէ անոնց»: Օրհնեալ օրինակ:

Եղբայրներ, ներենք իրարու. ներելը մեծ հոգիներու գործ է, Յիսուսի օրինակն է, ճշմարիտ մեծութիւնն է: Ներենք իրարու՝ որովհետեւ եղբայր ենք մենք, ներենք իրարու, որովհետեւ մեր պարտապաններն ալ մեր եղբայրներն են. ներենք իրարու ամէն օր, եթէ կ'ուզենք Աստուծոյ ներումը վայելել ամէն օր: Ներող սիրտեր երջանիկ սիրտեր են, որովհետեւ հաւատքը ունին ներման: Ներենք իրարու և այնպէս աղօթենք «Եւ թող մեզ զպարտիս մեր, որպէս և մեք թողումք մերոց պարտապանաց»: Առանց ներող այս զգացման՝ վախճանք այսպէս աղօթելէ: Կեղծիքը՝ խաբել է, և Աստուած չի խաբուիր . . . :

ԳՐ. ՍՐԿ. Հ. ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 15)

ԱՆՄԱՀՈՒԹԵԱՆ ԿԱՐԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Մենք կուզանք, հետեւաբար, անդըրգերեզմանական կեանքի կարելիութեան մասին մեր վիճարանութեան այն դժուար հարցին, որուն մէջ անմահութեան դէմ եղած բոլոր միւս առարկութիւնները ունին իրենց զազաթնահայեցութիւնը, միտքը բացարձակապէս ուղեղէն կախեալ չէ՞: Ոչ թէ բարեշրջական վարդապետութիւնը, այլ անհատականութեան ֆիզիքական հիման աշխատանոցային ուսումնասիրութիւնն է որ այս հարցը կուտայ մեզի ամենէն աւելի: Լուսաբանելի իրողութիւններուն շուրջ այլեւս ոչ մէկ կասկած կայ: Անընդհատ խաւ գորշ նիւթի, թանձրութիւնը 1/12էն մինչև 1/8 ինչէզ ու ինք իր վրայ ծալուած, «ինչպէս պիտի ծալէինք թաշկինակ մը», կը կազմէ ուղեղին արտաքին մակերեսը: Մարդիկ բնաւ չեն կրնար մտածել առանց այս փափուկ և բարձրօրէն կազմակերպուած ջղային հիւստեածին գործակցութեանը: Իւրաքանչիւր հոգեբանական պաշտօն ունի իր մասնաւոր բլթակը կամ գալարը գորշ նիւթին մէջ, առանց որուն համապատասխան մտաւորական գործունէութիւն բոլորովին անկարելի է: Բազմաթիւ պարագաներու մէջ զգայուն մակերեսին ճիշդ այն տեղը, ուր իմացական գործունէութեան մասնաւոր ձեւերը կը շարունակուին, ծանօթ է հոգեբաններուն: Անոնք կը ճանչնան ուղեղին այն մակերեսը որով կը լսենք, այն մակերեսը որով կը տեսնենք. անոնք կը ճանչնան այն բըլթակները որոնցմով մենք կը շարժենք մեր բազուկներն ու սրունդները, մեր շրթունքները և լեզուն և աչքերը. անոնք կը ճանչնան այն գալարը ուր խօսքի պաշտօնը կը կատարուի և առանց որուն բացարձակ խորհուրդը անկարելի է: Անոնք նոյն իսկ կրնան զատորոշել մակարդակը որով բառեր կը լսենք այն մակարդակէն որով կը կարդանք զանոնք: Ոչինչ աւելի պարզ է քան այն թէ մարդոց միտքերուն իւրաքանչիւր պաշտօնավարութեան համար կայ համապատասխան մասնկային գործունէութիւն մը ուղեղին գորշ նիւթին մէջ: Նախ

և առաջ անխուսափելի կը թուի եզրակացութիւնը թէ միտքը բացարձակապէս կախում ունի ֆիզիքական կազմութենէն և անբաժան է անկէ։

Լաւ է արձանագրել թէ ինչպէս որ ցեղային բարեւշտութեան վարդապետութիւնը միայն աւելի ստիպողական կը դարձնէ խրնդիր մը որ միշտ նկատի առնուած է անոնց կողմէ, որոնք կը հսկէին ոեւէ անհատի զարգացմանը, այնպէս ալ հոս բնախօսական հոգեբանութեան գիւտերը միայն կը հաստատեն աւելի մեծ մասնաւորութեամբ և ապահովութեամբ ինչ որ ամէն մարդու հասարակ փորձառութիւնն է։ Գիտենք որ կախում ունինք մեր ուղեղներէն։ Ամէն ջերմ որ կը խափանէ մեր ջղային գրուածութիւնները, ամէն անդամալուծական հարուած որ կը հարուածէ ուղեղին աջ կիսագունտը՝ կ'անդամալուծէ մարմինն ձախ կողմը, ամէն հիւանդութիւն որ կը պակսեցնէ մեր խորհելու կարողութիւնը անկարողութեան մատնելով այն շինուածքը որով մեր մտածումը կատարուելու է, կ'ըսէ Ժողովրդական բարբառով ինչ որ հոգեբանները կը հաստատեն գիտական ասացուածքներով, թէ մենք կախում ունինք մեր ուղեղներէն։ Երբ բարի նկարագիր մը կ'ալափոխուի գանկին վրայ հարուած մը ընդունելով, և կը նորոգուի վիրաբոյժներուն կողմէ որոնք կը ծակեն գանկին ոսկորը և կը թեթեւցնեն տակի զաւարին վրայի ճնշումը, միայն այդ իրողութիւնը աւելի կենդանի և բացայայտ կը դարձնէ ինչ որ ամէն հասարակ մարդ գիտէ թէ առողջ անհատականութեան խիստ անհրաժեշտ է իր ջղային գրուած անողջ վիճակը։ Էական խնդիրը փոխուած է բնախօսական խուզարկուններուն արդի գիւտերով, միայն աւելի ակներև, աւելի պարագայական և աւելի ստիպողական դարձած է։ Մտքին և ուղեղին միջև սերտ յարաբերութիւնը այնչափ մանրամասնօրէն լուսարանուած է, ստուգելի և յստակ փորձերով այնչափ ապացուցուած է, որ արդի մարդուն կը մնայ ըսել վճռականութեամբ և ապահովութեամբ ինչ որ իր անձնական փորձառութիւնը երբեք պիտի չարտադրէր իր մէջը, թէ իր անհատականութիւնը բացարձակապէս կախում ունի իր ուղեղէն։ Մենք ի՞նչպէս կրնանք բաժանելի եսեր ըլլալ, երբ մենք և մեր

ջղային գրուածութիւնները այնչափ անլուծելի են երեւութապէս։

Մեր սկզբնական վախը թէ մեր մտքերուն մեր ուղեղներէն կախումը պէտք է վճռաբար վանէ անմահութեան յոյսը՝ կերպով մը կը մեղմանայ երբ կը դառնանք գիրքերուն, ինչպէս Տօքթոր Թօմփսընի «Ուղեղ և Անհատականութիւն» անուն ալիստութեանը։ Ահա մարդ մը որ կը ճանչնայ իրողութիւնները, և անոնց լուսարանութեան և անոնցմէ հանուած եզրակացութեանց ճամբուն մէջ ոչ նուազ պատկառելի դեր մը խաղացած է։ Որչափ որ, սակայն, նա հեռու է համոզուելէ թէ անոնք կը նշանակեն մարդուն անէացումը մահուան մէջ, թէ ըստ իրեն ուղեղին կազմակերպութեան մանրամասնութիւնները և այն ճամբան որուն մէջ հոգեբանական պաշտօնավարութեան կեդրոնները պարսպուած են իր մակերեւոյթին գորշ նիւթին մէջ, կը թուին յստակօրէն մատնանշել, թէ ուղեղը չէ որ կը շինէ մարդը, այլ թէ մարդն է որ կը գործածէ ուղեղը իրբև իր գործիքը և կը դաստիարակէ զայն ծառայելու համար իր կամքին։ Եթէ գորշ նիւթը շինեց մարդը, կը փաստէ ան, որչափ շատ ըլլայ գորշ նիւթը այնչափ աւելի կարելիութիւն կայ անձնական իշխանութեան։ Բայց, ընդհակառակը, ոչ միայն միջակէն վար ծանրութեամբ ուղեղներու ընկերացած ամենամեծ միտքերէն չատեր, այլ ամէն ուղեղի մէջ միայն մէկ կիսագունտ կը գործածուի մտածումի համար — ինչպէս մէկ աչք կրնայ գործածուիլ տեսնելու համար, այնպէս որ անդամալուծական հարուած մը կրնայ բոլորովին կործանել կիսագունտ մը և մարդը տակաւին խորհիլը չարունակել այնչափ յստակ որչափ կը մտածէր առաջ։ Գորշ նիւթը չկազմեր մարդը, կը յայտարարէ ան, մարդը կը կազմակերպէ պղտիկ բաժին մը գորշ նիւթէն, և զայն կը գործածէ իրբև գործիք մը մտածումի համար։ Այսու հանգերձ մարդ կրնայ անհամաձայն գտնուիլ այս փաստին մասնաւոր կերպարանքներուն հետ, կամ այսու հանգերձ կրնայ անկարող ըլլալ հասկնալու փաստը ոեւէ կերպով, եթէ նկատի առնէ հոյակապ խուզարկունները որոնց ծանօթութիւնը իրողութեանց մասին ընդարձակ է և ճշգրիտ և որոնց յոյսը անմահութեան մասին տա-

կաւին անխախտ է, ան կը տեսնէ որ կարելի մեկնութիւն մը ըլլալու է մտքին ուղեղէն կախման մասին, ինչ որ անպատճառ չժըխտեր յաւիտենական կեանքի մասին յոյսը:

Պարզ է որ ֆիզիքական կազմուածքով ապրող էակի մը ներկայ պատահականութիւնը ըստինքեան չփաստեր թէ այդպիսի յարաբերութիւն մը յաւիտեան գոյութիւն պիտի ունենայ: Խոզակին մէջի թրթուր կամ արգանդին մէջի երեխան, կամ հաւկիթին մէջի թռչունը, կախում ունին տաքութենէն և սնուցանող միջավայրէն, որոնց մէջ անոնք փակուած են և որոնց հետ կապուած են կապերով որոնք կը պայմանաւորեն իրենց գոյութեան կարելիութիւնը: Բայց ներկայ յարաբերութիւնը մշտնջենական չէ: Կեանք մը կը գործէ ժամանակաւոր արգանդին մէջ որ օր մը պիտի գերազանցէ հին անհրաժեշտութիւնները: Այդպիսի նմանութիւն բոլորովին փաստ չէ մարդուն անմահութեան համար, բայց պարզ գիւտ մըն է այն իրողութեան, թէ կեանքի բացարձակ կախումը ֆիզիքական կազմութենէ կրնայ բնոյթ մը ունենալ որ կախումը ըլլայ ժամանակաւոր պատրաստութիւն մը ապագայ անկախութեան:

Այս թելադրութիւնը ամբողջովին յարմար է մարդու ապագայ կեանքի խնդրին: Մտքի ներկայ պատահականութիւնը ուղեղի վրայ կը ժխտէ անմահութեան յոյսը միայն մէկ պայմանի տակ, թէ ուղեղը կը ստեղծէ միտքը: Եթէ մարդուն անտեսանելի եսը պայմանաւորուած է իր ֆիզիքական կազմութեամբ ինչպէս ծաղիկը իր կոթով, այն ատեն անոր ոչնչացումը ապահովուած է, բայց ի՞նչ ապահովուած է թէ անոր անհատականութեան կախումը իր ջգային գրութենէն ըլլար հեռագրողի մը իր գործիքներէն ունեցած կախումին նման: Գիտութեան ծանօթ ամէն իրողութիւն առնելու այնչափ գոհացուցիչ կերպով բացատրուած է վերջին գաղափարով որչափ առաջին գաղափարով: Մէկ կամ միւս պարագային մէջ, ֆիզիքական կազմին պատճառուած ու է վնաս կը նշանակէ համապատասխան անկարողութիւն կեանքին, որ իր արտայայտութեանը համար անկէ (ֆիզիքական կազմ) ունի կախում: Մարդ չի կրնար տեսնել առանց աչքի, բայց աչքերը մարդ չեն, ան չի կրնար տեսնել առանց տեսողական ջիղին, բայց ջիղը մարդը չէ, ան չի կրնար տեսնել առանց ուղեղին տեսողական բլթակին, բայց տեսողականը մար-

դը չէ: Ինչո՞ւ համար անոնք չեն նման այն գործիքներուն զորս մարդ կը գործածէ, որոնց վրայ իր ներկայ գործունէութիւնները պատահական են, բայց որոնցմէ մեկուսի կրնայ տակաւին ապրիլ: Որովհետեւ ամէն ինչ որ ու է խուզարկութիւն ստուգած է երեք, այդպէս կրնայ ըլլալ պարագան: Գիտութիւնը գտած է միայն թէ մտքի ամէն գործունէութեան համար կայ համապատասխան հիւլէական փոփոխութիւն մը ուղեղին մէջ, և թէ հաւասարապէս ճշմարտ է թէ մենք ուղեղին կը նայինք իբրեւ գործակալ մը որ կը ստեղծէ միտքը կամ իբրեւ գործիք մը որուն վրայ միտքը կը խաղայ:

Եթէ մարդ մը կառքով պտըտի, արտաքին աշխարհէն իր տպաւորութեան համար կախում ունի պատահաններէն: Եթէ պատահանները ծածկուած են վարագոյրներով կամ ցեխոտ են, ան չի կրնար տեսնել: Ամէն ինչ որ կը պատահի պատահաններուն կ'ազդէ իր կարողութեանը կամ դուրսէն տպաւորութիւններ ընդունելու կամ նշան տալու իր բարեկամներուն: Ատով չապացուցուի թէ մարդը պատահանին ապակին է, կամ պարզ չէ թէ ան չի կրնար օր մը թողուլ իր կառքը և տեսնել ամէն բան աւելի լաւ որովհետեւ հին միջոցները հիմա վտարուած են: Մարդու մը իր գործիքներէն կախումը երեք չի կրնար գործածուիլ ապացուցանելու թէ ան իր գործիքներն է կամ անոնց կողմէ ստեղծուած է: Ամէն մարդ որ գիտէ բնախօսական հոգեբանութեան ճշգրիտ գիւտերը, կը հասկնայ որ անոնք անմահութեան հարցը կը թողուն հոն ուր անոնք զայն տակաւին անպատասխան դրած են: Գիտութիւնը ապահով է որ մտածումը և ուղեղին գործունէութիւնը հիմա ձեռք ձեռքի կ'ընթանան, բայց թէ ուղեղը մտքին ստեղծողն է թէ պարզապէս մտքին ժամանակաւոր գործիքն է, ատիկա պիտի որոշուի նկատողութիւններով որոնցմով չի կրնար զբաղիլ բնախօսական աշխատանքը: Ընդունուած է որ տարհամոզիչ են յաւիտենական կեանքի դէմ այն բոլոր առարկութիւնները որոնք հիմնուած են մտքին մարմինէն ներկայ կախումին վրայ: Բրոֆէսէօր Ֆիսքէ կը հարցնէ թէ «այս փաստը ի՞նչ գումար կը ներկայացնէ ընդդէմ այն հաւատքին թէ հոգին կ'ապրի մարմինէն վերջ: Պատասխանը ոչինչ է, բացարձակապէս ոչինչ: Ան ոչ միայն չյաջողիր հերքել հաւատքին ճշմարտութիւնը, այլ չբարձրացներ նոյնիսկ ամենէն թեթեւեմ նթագրութիւնը անոր դէմ»:

(ՇԱՐՈՆԱԿԵԼԻ)

X

Ա. ՊՐԻԼ 24

Իմ պատմութեան գողգոթան կերտող Ապրիլ Քսանչորս,
Ըսէ, ի՞նչպէս մոռնամ քեզ, կրնա՞մ միթէ մոռնալ քեզ...
Դրացիիս բարեկամ, գրբիր ձեռքին մէջ սուսեր
Ըսիր, մըխէ՛ կուրծքին մէջ, մ'ըսեր ո՛չ ծեր, ո՛չ ծըծկեր...:

Դուն տառապանք բաշխեցիր. եղար նենգող, դաւադիր,
Մօտեցար զերթ մըսերիմ, բռնած ձեռքէս պինդ, տարի
Արեւելի վաչկասուն հորդաներու ջուրէն,
Տարագրութեան անծանօթ նամբաներուն ալ մէջէն:

Ականջիս մէջ՝ խեղդամահ կուտաններու խուլ ճիչեր
Եղած մէկ մէկ երգեհոն, կուտան համերգ այս գիշեր.
Կ'առնեն թրոխի՛ սըլացիկ ինձ անծանօթ շրիմներ,
Ու կը դառնան զէնք, սուսեր, անոնց օրհնեալ նշխարներ:

Պիտի յիշեմ քեզ, Ա'պրիլ, որքան կանգուն է անխիղճ
Իմ պապերուն, ձագերուն, Աստիղեան ցեղը դահին.
Պիտի սըրեմ ես աւուա՛յ, ու նանկերով բունաւոր
Յօռնե՛մ զայն, ու գընեմ ե՛կ գերեզման վիմափոր:

Մինչեւ մեկնիլս առ յաւէս, ժառանգաբաշխ իբրեւ հայր,
Ամէն տարի տոկոսով պիտ կըսակեմ իմ արդար
Հարստութիւնըս — ՎԼՐԷԺ —, որ իմ որդին ալ մեծցած
Աւերակացըդ վըրայ կերտէ կոթող յաղթապանծ:

Գ. Մ Ո Ւ Շ Ե Ն Յ

... ՀՈԳԻՍ ՍԵՂԱՆ ՄԸՆ Է ԲԱՑ

To Mr. Paul Ledermann

Of the Cent. Laboratory, UNRWA, Jerusalem

Իմ եղբայրներ հեռաւոր, ցրւած հիմա ամէն տեղ,
 Ձեզի համար կը գրեմ ես այս տողերը ահա,
 Բազմակրօն ընկերներս, բազմալեզու, բազմացեղ,
 Կ'ուզէի որ ամենուդ բաշխուէր զերթ մանանայ:

Կը քրդաւորեմ յաւերժու էջերը երբ մէկ առ մէկ,
 (Անուններն իսկ շատերուդ հիմա մոռցած ա՛լ արդէն).
 Կարծես դարեր են անցեր, կարծես ըլլար դեռ երէկ,
 Երբ հանդիպած ենք բախտով, յետոյ զատուած ալ բախտէն:

Վաղը գուցէ հանդիպիմ ձեզմէ մէկուն ես փողոցն,
 Անցնիմ քովէն ես որպէս թէ զինքը չեմ հանչըցած,
 Գուցէ այնպէս մը ցուցնեմ ք'իրեն համար սիրս է զոց,
 Նոյնացեր էք սիրոյս մէջ սակայն ամէնեդ եւ Աստուած:

Յիշատակին՝ ամենուդ՝ հոգիս սեղան մըն է բաց,
 Ժառանգութիւնըս միակ իմ պապերէս մընացած:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԲԱՆԵՍԻՐԱԿԱՆ

Մ Ի Ն Ա Ս Ն Կ Ա Ր Ո Ղ

ԵՒ ԻՐ ԾԱՂԿԱԾ ՆԿԱՐՆԵՐԸ

«Սիոն»-ի Օգոստոս ամսուայ (1950) համարին մէջ նորայր Վրդ. Ծովական կը ծանօթացնէ շքեղ Աւետարան մը որ վերջերս Տիար Դաւուտ Կիւլպէնկեան նըւիրած է Ս. Յակոբի Կիւլպէնկեան Մատենադարանին: Զեռագիրը գրուած է 1455ին Արճէշի մէջ Դաւիթ արեղայի կողմանէ, նկարողն է Մինաս որուն անունը կը կարդացուի Մատթէոս Աւետարանչի նկարին ներքեւ՝ «ԶՄինաս նկարող և զծնողն իւրն յիշեցէք»: Մինասի գործերէն յոգուածագիրը կը յիշէ ուրիշ Աւետարան մը, գրուած 1469ին Արճէշի Ս. Գէորգ եկեղեցին, Յովհաննէս քահ. Մանկասարենցի ձեռքով և ուր ծաղկողը իր անունը նորէն Մատթէոսի նկարին ներքեւ գրած է՝ «ԶՄինաս նկարողս յիշեցէք ի Քրիստոս»: Այս ձեռագիրը, որ այժմ նոյնպէս Ս. Յակոբի Մատենադարանը կը գտնուի, և կը կրէ 3427 թուահամարը, նախապէս կը պատկանէր Սերովբէ Սվաճեանի և Արշակ Զօպանեան անկէ լուսանցադարձ մը տպած է իր *Roseraie*ին Բ. Հատորին մէջ, էջ 237: Ուրիշ նմոյշներ աւելի առաջ ալ ծանօթ էին, արտատպուած 1899ին Tikkanen զիտնականի կողմանէ, երբ այս Աւետարանը F. F. Martinի հաւաքածոյին մէջ կը գտնուէր (J. J. Tikkanen, *Tre Armeniska Miniaturhandskrifter*, Helsingfors, 1898, պատկ. 2, 19, 55):

Նկարիչին անունը, ապրած տեղը ու ժամանակը, մանաւանդ իր արուեստին ոճը՝ որու մասին կարելի է կարծիք մը կազմել չնորհիւ «Սիոն»ի մէջ տպուած երկու լուսանկարներուն և վերեւ յիշուած նմոյշներուն, թոյլ կուտան այս մատենաներուն շուրջ խմբել Մինասի ուրիշ գործերը: Պիտի նշանակեմ նախ այն ձեռագիրները որոնց անձամբ ծանօթ եմ և որոնց մանրանկարները կարելի է բաղդատել երուսողէմի երկու Աւետարաններու պատկերազրութեան հետ:

Ասոնցմէ առաջինն է Բարիզի Ֆրանսական Ազգային Մատենադարանի թիւ 18 Աւետարանը, գրուած 1456ին Կոստեյ անպատը Սաչատուր արեղայի ձեռքով և նըկարազարդուած Մինասի կողմանէ: Տնօրինականներու շարքը, սկսեալ Ծնունդէն մինչև Հոգեգալուստը. Ֆրէտէրիք Մաքլէր հրատարակած է իր *Miniatures Arméniennes, Vie de Christ* աշխատանքին մէջ (Բարիզ 1913, պատկ. 31-41): Կան նաև Եւսեբիոսի նամակը և Եւսեբեան կանոնները զարդարուն խորաններով, չորս Աւետարանիչներու նկարները, և Կիսախորաններ մէն մի Աւետարանի սկիզբը: Այս ձեռագրի յիշատակարանը խիստ թանկագին է որովհետեւ միայն այստեղ Մինասի մասին որոշ տեղեկութիւններ կը գտնենք: Կ'արժէ ուրեմն մէջ բերել այս մասին բնագիրը, ուր Մաքլէր Ֆրանսերէն թարգմանութեամբ տուած է, էջ 310ը «Եւ դարձեալ աղաչեմ յիշել յաղաթս ձեր զոր. Մինաս քաջ նըկարաւոր որ յար և նման է Բերսէլիէլի հոգիւնկալ առաջին նըկարողին տապանակին, և է՝ յաշակերտաց սր. վպտցն. Թումային մկչ. աւբէկէնց վղպին. և է բանիբուն և հոգիւնկալ որպէս զվղպտքն. իւր ամ. իմաստութեամբ. եւ եւթնարփեան ջհաւքն. իլի. որ և զմեզ արժանի արար իւրն ի ծառայութիւն. և հոգեոր խրատական և եղբայրական սիրով սիրեաց զըմեզ և յոլով ժամանակս (էջ 311) կացաք ի միասին և վայելեցաք զնորա իմաստութիւն. և զխրատն: Տր. Աճ արարիչն ամ. արարածոց որ զարդարէ զամ. արդարսն նոյնպէս լուսապայծառ պատմուճանաւ և աստղալից պսակաւ զարդարեցէ զոր. Մինաս նաղաշն և զհայրն իւր զմախթութիւն և զմայրն զմըրմիւլիքն, և զամ. արեան մերձաւորս իւր զկենդանի և զհանգուցեալսն ամէն, եղցի. եղց.»:

Կարելի էր ենթադրել որ Թումայ և Մկրտիչ վարդապետները Մինասի նկարչական արուեստի ուսուցիչներն են, և անմիջապէս մտքի առաջ կուգան Աղթամարի ծանօթ գրիչ և ծաղկող Թումայ Միակեացը կամ Թովմա վրդ. Մինասենցը: Բայց ըսուրբ վարդապետի տիտղոսը, ինչպէս նաև ուրիշ պարագաներ որոնք վերջը կը տեսնենք, շատ աւելի հաւանական կը դարձնեն որ Մինասի ուսուցիչը պատմագիր

Թովմաս վրդ. Մեծոփեցին է, որ այս ձեռագրի գրչութեան թուականէն տասը տարի առաջ վախճանած էր: Իր երկրորդ ուսուցիչը՝ Մկրտիչ վրդ. Աւրէկէնց, որուն անունը Ողբեկենց, Օղուրեկենց, կամ Օրբեկենց գրուած է ուրիշ ձեռագիրներու մէջ, Տէր Յուսկան որդւոյ վանահայրն է. Մեծոփեցիին «սիրելին» և դասընկերը, աշակերտած անոր հետ Սարգիս Ապրակունեցիին մօտ և անդամակից էջմիածնի 1441 թուի մեծ ժողովին (Մաղաքիա Արքեպս. Օրմանեան, Ազգապատմ. Բ. 1199 և 2106, Գարեգին վրդ. Յովսէփեան, Նոր Նիւքեթ Թովմա Մեծոփեցու կենսագրութեան, Արարատ, 1913, էջ 1156-7):

Մինասի ծաղկած երկրորդ ձեռագիրը, Փոքր Սաղմոսարան և Աղօթամատոյց մը, կը պատկանի Նիւ Եօրքի Պր. Յարութիւն Հաղարեանի: Գրուած է թուականութեամբ 1458 (= 1458) թվականութեամբ. Զհանշահ իմիրզին... ի հայրապետութեամբ. Գրիգորի վաղարշապատու սր. էջմիածնի... յերկիրս Քաջբերունի, ի վանէս Խառաստայ, ընդ հովանեաւ սր. Ածածնի խոյակապ և գեղեցկաշէն տաճարի, յառաջնորդութեն. տեղոյս Կարապետ վարդապետի, ձեռամբ յոգնամեղ և ապիկար գրչի Իգնատիոս կրանաւորի: Յիշատակ բարի և անջնջելի ստացողի սորա Զաքարէ պիտակ անուն վարդապետի և ծնաւդաց իւրոյ Յովհաննիսի և Մարիամի և հօրեղբարցն Գրիգոր եպիս. և Կիրակոսի...» Աղօթամատոյցէն առաջ գրուած յիշատակարանը կուտայ նաև ծաղկողի անունը: «Փառք... որ ետ կարողութի. և զաւրութի. տկար և տարտամ անձանց մերոց, Իգնատիոս գրչի և Մինասի նկարողի սր. գրոցս Սաղմոսարանի և Աղօթամատոցի ի թուականութեան մերում ի Զէ ամի...»:

ձեռագրին սկիզբը կայ ստացողի պատկերը նստած, և առջևը երիտասարդ մը ծնրադիր: Ներքեւ գրուած է՝ «Զաքարիայ վրդպն. զՄկրտչն. եղբորորդին իւր յիշէք ի բարին Քս.: Սաղմոսարանի միւս նկարները կը ներկայացնեն Յովհաննէս վրդ. Դառնեցին, իր մեկնութեանը դիմաց նկարուած, Կարմիր ծովէ անցքը, Մովսէս, Մարիամ և Իսրայէլացիք, Յովնան և կէտը, Խաչելութիւնը (Ամբակումի աղօթքի դիմացը), երեք մանկունք ի հնոցի, Մանասէ

ի խոր գրին: Աղօթամատոյցի մէջ Հոգեգալուստը նկարուած է համառօտ ձևով:

Մինասի երրորդ ձեռագիրը, Աւետարան մը, կը գտնուի Նոյնպէս Նիւ Եօրք, Pierpond Morgan թանգարանը, թիւ 749: Նախապէս այս Աւետարանը Շուշի քաղաքն էր, ուր Բարխուդարեան յիշատակարանը մաս մը ընդօրինակած է (Արցախ, էջ 139-140): Գրուած է Վարդան քահանայի ձեռքով օր քաղաքս որ կոչի Վան, ընդ հովանեաւ սր. Ածածնին և սր. Վարդան քաջ զօրավարին, ի թուականութեան Հայոց ԶԺ (= 1461) թվականութեամբ. տն. Զաքարիայի, որ մին ամի է որ նստաւ յաթոռ սր. Հուսաւորչին ի յէջմիածնին... և մերոյ եպսպոս. տր. Յովհաննիսեանցն մեծին եւ փոքուն, սրբահոգի և մաքրամիտ առաջնորդաց սր. ուխտիս վարագայ: Ստացողն է Մկրտիչ քահանայ, որդի Ստեփաննոս քահանայի: Ինչպէս Երուսաղէմի երկու Աւետարաններուն մէջ, ծաղկողի անունը գրուած է միայն նկարներէն մէկուն ներքեւ՝ էջ 9ր «ԶՄինաս նկարող յիշէք. ի բրն. Քս. և Աճ զձեզ յիշէ»:

Նորոգութեան ժամանակ սկզբի նկարներուն կարգը խանգարուած է և գտնէ մին — Համբարձումը — կորսուած է: Այժմ կան չորս Աւետարաններու պատկերները, 13 տնօրինականներ, Աւետումէն մինչեւ Հոգեգալուստը, և տասնընորորդ նկար մը որ կը ներկայացնէ Գողգոթայի շքեղ խաչը Գրիստոսի պատկերով և ներքեւ՝ ստացողք ծնրադիր:

Մինչև այժմ յիշուած ձեռագիրներուն մէջ նոյն արուեստը և նոյն ոճը կը տեսնենք և Մինասի գործը ըլլալուն մասին որ և է կասկած կարելի չէ: Գալով յաջորդներուն, որոնց ծանօթ եմ միայն ցուցակներու նկարագրութեամբ կամ յիշատակարաններու արտագրութեամբ, այդ աշատ անգամ կրճատուած ձևով, հաւանաբար նոյն Մինասի կողմանէ ծաղկուած են, թէև արուեստը բաղդատելու առիթը չունինք և դժբախտաբար Մինասի ծնողաց անուններն ալ տրուած չեն: Բայց կարելի է մեր կարծիքը հիմնել երկրորդական տուեալներու, և նկատի առնել գրչութեան ժամանակը, միջավայրը, գործակիցներու երբեմն ալ ստացողներու ինքնութիւնը, և վերջապէս այն պարագան որ Մինաս միշտ

իրը ծաղկող յիշուած է և ոչ իբր գրիչ։

1432 թուին, Տէր Գուսկան որդոյ վա-
նահայրը՝ Մկրտիչ վարդապետ, որդի Օր-
բէլի և Դովլամթի, Արճէշի մէջ Մաշտոց մը
գրել կուտայ Կարապետ «հանճարեղ և ի-
մաստուն քարտուղարին» և կը յիշէ, ի
միջի այլոց, «զերջանիկ և զքաջ հոետորն
և գտիեզերալոյս բարունին զթովմայ որ
զօրինակս շնորհաց և բազում բարու-
թիւնս եցոյց մեզ . . . նաև զհոգեւոր որդի-
եակս իմ զՄինաս գպիրն որ զգիրս ծաղ-
կեաց» (Նօտարք, թիւ 102)։ Ինչպէս վե-
րև տեսանք, Մկրտիչ որդի Օրբէլի, կամ
Օրբէլէնց և Մկրտիչ Աւարէկէնց միանոյն
անձն են, ուստի իր հոգեւոր որդեակ Մի-
նասը մեր նկարիչն է, որ 1456 ի Բարիզի
Աւետարանին մէջ Մկրտիչ վարդապետի
աշակերտը կ'անուանուէր։ Այս Մաշտոցը
հաւանաբար Մինասի առաջին գործերէն
մէկն է, երբ տակաւին երիտասարդ էր և
միայն գպիր։

Նոյն Մկրտիչ վարդապետին հոգեւոր մէկ
ուրիշ որդին՝ Դրիգոր կրօնաւորը՝ 1439 ին
կ'ընդօրինակէ Աւետարան մը «ի վանս որ
կոչի Արգելան», և կ'աղաչէ յիշել «զերա-
նաշնորհ վարդապետն Մկրտիչ զհոգեւոր
ծնողն իմ և զուսուցիչն որ քաղում աշ-
խատութեամբ ուսոյց ինձ գիր . . . զբարի
կրօնաւորն Մինաս, որ երփներփն և ե-
րանգ երանգ գունով զարդարեաց զԱւե-
տարանս . . .» (Հ. Ոսկեան, Վասպուրական-
Վանի Վանքեր, Վիեննա, 1940, Ա. Մաս,
էջ 368)։ Այս Մինասը և 1432 ին Մկրտիչ
վարդապետի համար աշխատողը նոյն անձն
են անշուշտ, ուրեմն հաւանաբար մեր նը-
կարողը։

Մինաս ծաղկողի անունը կը գտնուի
նաև Մեռելյարոյց կոչուած Աւետարանին
մէջ, գրուած 1445 թուին (Նօտարք, թիւ
154)։ Յովհաննէս Մանկասարենց գրիչը,
յիշելէ վերջ «Աստուածաբնակ սուրբ ուխտս
Մեծօփայ՝ սուրբ Աստուածածնի տաճարի
զթումայ մեծ բարունապետ և զՄկրտիչ
վարդապետ» և վանքի միաբանները, կ'ա-
ւելցնէ. «Արդ գրեցաւ սուրբ Աւետարանս
ի գաւառս Քաջբերունեաց, ի յԱստուածա-
պահ քաղաքս Արճէշ, ընդ հովանեաւ սուրբ
եկեղեցւոյս և ծաղկեցաւ ի սուրբ ուխտս
Մեծօփայ (ձեռամբ աստուածապատիւ . . .
և հեղահոգի Մինաս կրօնաւորի)։ Փակա-

գիծերը Նօտարք» ի հեղինակինն են, թե-
րևս կը նշանակեն որ Մինասի անունը ձե-
ռագրի ուրիշ մէկ մասին մէջ կը գտնուէր
և հոս իր կողմանէ մէջ բերուած է։ Յով-
հաննէս Մանկասարենց, թովմա Մեծօփե-
ցիի աշակերտը, անխոնջ աշխատող մը ե-
ղած է «որ ՀԲ տարի՝ ամառն և ձմեռն,
գիշեր և ցերեկ ի գրել եկաց» (Լալայեան,
Յուցակ, էջ 619)։ Իր օրինակած ձեռա-
գիրներէն քանինները ծանօթ են, բայց այս
տեղ կ'ուզենք յիշել միայն Երուսաղէմի
թիւ 3427 Աւետարանը, որ ինչպէս տե-
սանք, Մինասը ծաղկած էր 1469 ին։ Ուստի
1445 ին ալ այս երկուքը կրնային միասին
աշխատած ըլլալ։

1452 ին Վարդան երէց կը գրէ Աւետա-
րան մը «ի քաղաքս Վան», որուն մէջ կը
խնդրէ յիշել «ի Գրիստոս զՄինաս ծաղ-
կողն» (Նօտարք, թիւ 186)։ Վարդան գրիչը,
Յովհաննէս քահանայի և Զմրուծի որդին,
նոյն անձն է որ 1461 ին Վանի մէջ կը գրէ
այն Աւետարանը որ այժմ Pierpond Morgan
թանգարան կը գտնուի և որ Մինաս ծաղ-
կած է։ Գրիչներու նոյնութիւնը, նկարող-
ներուն ալ նոյնութիւնը կը թելադրէ։

Քաղաքական այն շփոթ և դժուար
տարիներուն, երբ շատեր ստիպուած էին
փախչիլ մէկ վանքէն միւսը, Ղազար գրիչ
և իր ընկերները, Անդրէաս և Յովհաննէս
քահանայ, 1452 ին կը սկսին գրել Յայս-
մաուրք մը Լիմ կղզիի մէջ, կը շարու-
նակեն «յերկիրս Քաջբերունի, ի վանս Սու-
խարայ», կամ Խառաքաստայ վանքը, յե-
տոյ կ'ապաստանին «ի վանս Արգելան . . .
վանս խոռովութե. աշխարհիս Հայոց», եւ
միայն 1457 ին կրնան իրենց աշխատանքը
աւարտել։ Ստացողն է մահտեսի Ստե-
փաննոս Ղարիպշահ։ Այս ձեռագրի մէջ ալ,
ինչպէս քանիցս տեսանք, ծաղկողը իր ա-
նունը կը գրէ մեծագիր պատկերին ներքեւ՝
էջ 4բ. «ԶՄինաս նկարող ի տր. յԵջ»
(Աճառեան, Յուցակ . . . Թաւրիզի, թիւ 39,
էջ 102)։

1460 ին Յովհաննէս քահանայ նոյն
Ստեփաննոս Ղարիպշահի համար ծառայող
կ'օրինակէ Արծկէ քաղաքը և մեծ գովես-
տով կը խօսի իր աշխատակից «տէր Մինաս
քաջ նկարող» ի մասին՝ «Եւ աղաչեմ յիշել
ի տէր Աստուած զանյաղթ նկարող սորա
զտէր Մինաս սրբասնեալ կրօնաւորն, ըզ-

քաղցրատեսն և զհեղաճողին, զողորմածն և զաղքատասէրն . . . որ և դ. տարի եղբայրական սիրով նախախնամեաց զմեզ յԱղթամար կղզիս» (Հ. Ոսկեան, Վասպուրական — Վանի Վանքեր, Ա. Մաս էջ 118)։ Մեր Մինասի Աղթամար գտնուելուն մասին որ և է տեղեկութիւն չունինք, և այս յիշատակարանէն ալ յայտնի չէ թէ Գրիգոր գրիչը, որ 1460 ին Արծկէ կ'աշխատէր, ե՞րբ Աղթամար եղած է և Մինաս նկարողի հիւրասիրութիւնը վայելած։ Բայց Մինասի արուեստի և անձնական յատկութիւններուն գովասանքը կը յիշեցնէ Խաչատուր արեղայի խօսքերը մեր Մինասի մասին, զոր կը կարգանք 1456 թուի Բարիզի Աւետարանին մէջ։

Երկու անգամ ևս Մինաս նկարողի անունը կը յիշուի։ Թէև այս ձեռագիրներու գրչութեան տեղը նշանակուած չէ, անտարակոյս Վանի շրջանին կը պատկանին։ Առաջինը գրուած է 1437 և 1464 տարիներու մէջ «ի հայրապետութեան Զաքարիայ Աղթամարեցոյ (1434-1464) և ի թագաւորութեան Զրհնաշա զանին» (1437-1467) Ստեփաննոսի ձեռքով (Լալայեան, Յուլի, էջ 529)։ Աւետարանը զարդարուած է 14 տնօրինականներով և չորս Աւետարանիչներու պատկերներով, և ինչպէս քանի անգամ տեսանք, նկարողին անունը կը կարդացուի նկարի մը ներքեւ՝ «ԶՄինաս նկարող մեղաւորս յիշման արժանի արարէք և Աստուած զձեզ յիշէ»։

Երկրորդ ձեռագիրը Շարակնոց մըն է, Սիւ գրուած, և այս բաւական տարիներ վերջը «եկեալ հասաւ միչ և (sic) ի տր. Զաքարիա կթան. ամենայն հայոց զոր ըստացաւ զսա և ետ եղբաւր որդոյն իւրոյ Սմբատ թղին. և նա ծախեաց և ըստացաւ զսա սրբասէր և բարեմիտ և հեղաճողի կրանաւորն Յովնանէս և մայրն իւր Փաղամելիքն . . . և ետուն վերըստին զարդարել զսա ռոկով և արծաթով»։ Նորոգութիւնը կատարուած է 1465 ին «ի հայրապետութեան տն. Ստեփաննոս նորըմայ (sic) կթղկի. » և յիշատակարանի գրիչը կը խնդրէ յիշել «ի Գս. և զհրոշակաւոր և զանուանի նկարողն ըզտր. Մինասն որ նկարեաց ըզսբ. տնաւրինականքս որ կա ի սմա» (Leyden Or. 5521, տես F. Macler, Rapport sur une mission scientifique en Bel-

gique, Hollande, Danemark et Suède, Բարիզ, 1924, էջ 145-5)։ Ինչպէս կը տեսնուի յիշուած անուններէն ձեռագիրը Վանի շրջանէն բերուած էր։ Մաքլէր Զաքարիան էջ-միածնի կաթողիկոս կը կարծէր, և Ստեփաննոսը Սոյ կաթողիկոս, բայց այս սխալ է։ Առաջինը, Սմբատ թագաւորի հօրեղբայրը, Աղթամարի Զաքարիա Գ.ն է, որ այդ տարիներուն ընդհանուր հայոց կաթողիկոսն էր, իսկ նորըմայ Ստեփաննոսը, Աղթամարի Ստեփանոս Գ.ն է որ իսկապէս 1465 ին կաթողիկոս օծուեցաւ (Ն. Ա. Կրնեան, Գաւազանագիրք Կարողիկոսաց Աղթամարայ, Վիեննա, 1920, էջ 95, 108-9)։ Անգամ մը ևս նկարողի մասին գրուած գովասանական խօսքերը ենթադրել կուտան որ այս «նշակաւոր և անուանի նկարողը» մեր Մինասն է։ Դժբախտաբար տընօրինականները կորսուած են և կարելի չէ արուեստական փաստեր առաջ բերել։

Այս բազմաշխատ և ճարտար արուեստագէտին կարելի է ուրեմն վերագրել 13 ձեռագիրներ, հինգը հաստատ կերպով Երուսաղէմ, Բարիզ, Նիւ Եօքս Pierpont Morgan և Հաղարեան), միւսները ենթադրական բայց համոզիչ պարագաներով։ Այս շարքէն զուրս կը ձգեմ այն մատենաները ուր Մինաս իրր գրիչ յիշուած է, և ոչ ծաղկող, ինչպէս 1456 ին Արճէշ գրուած Աւետարան մը (Լալայեան, Յուլի, էջ 423-4), կամ 1464 ին Արգել վանքը գրուած Շարակնոց մը (Աճառեան, Հայոց Անձնագրագրութեան Բառարան, Հատոր Գ. էջ 342, թիւ 28)։ Կարելի է սակայն որ Գրիգոր Արծկեցու քննողին Մինասը, որ 1427 ին իրեն կ'օգնէր թուղթ կոկելով, մեր Մինասը ըլլայ, իր մանկութեան հասակին, երբ տակաւին նկարչութեան արուեստը չէր իւրացուցած (Վենետիկ, Յուլի, Ա. Հատոր, էջ 414)։

Բացի 1432 ի Մաշտոցէն ուր Մինասը զպիր կոչուած է, մեր խմբած բոլոր ձեռագիրներուն մէջ իր անունը կը տրուի իրր տէր Մինաս, Մինաս կրօնաւոր կամ պարզապէս նկարող, և այս անունը շատ անգամ գրուած է միայն նկարի մը ներքեւ։ Ձեռագիրները օրինակուած են իրարու մօտ քաղաքներու կամ վանքերու մէջ — Վան, Արճէշ, Արծկէ, Լիւմ, Կոուց, Արգելան, Խառաբաստայ, Մեծօփ — ժամա-

նակի ճարտար գրիչներու կողմանէ։ Ումանք Թովմաս Մեծոփեցիի աշակերտներն են, ինչպէս Մինաս ինքը, ուրեմն նոյն մտաւորական միջավայրի մարդիք։ Իրենց ուսուցչի անունները յիշողներն են՝ Յովհաննէս Մանկասարենց, 1445 թուի և 1469 թուի Աւետարաններուն գրիչը, Ղազարը, որ 1452–1457ի Յայսմաւուրքի գլխաւոր գրիչն է, Կարապետը, 1432ի Մաշտոցի գրիչը։ Այս Կարապետը, որ 1452էն առաջ նահատակուեցաւ Արճէշի մէջ, իր կարգին ուսուցիչը եղած է իր եղբոր՝ Վարդան քահանային, որ 1452 և 1461ի Աւետարաններուն գրիչն է։

Մինչև ցարդ ծանօթ ձեռագիրներէն գտնելով Մինասի նկարչական գործունէութեան շրջանը կը սկսի 1432ին և կը շարունակուի մինչև 1469ը։ Այս թուականէն վերջը որոշ տեղեկութիւն չունինք և չենք կրնար ըսել թէ արդեօք մեր նկարողն է այս տէր Մինասը գոր Կարապետ քահանայ կը յիշէ իր իր ուսուցիչ 1473ին Բերկրի գրած Աւետարանին մէջ (Լալայեան, Յուլի, էջ 468), կամ Կոստեց անապատի միաբան Մինաս Ծաղկողը, յիշուած 1483ին (Հ. Սահեան, Վասպուրական–Վանի Վանահեր, Ա. Մաս, էջ 62)։

Երուսաղէմի նորագոյն Աւետարանը Մինասի մեզ մնացած ձեռագիրներէն ամենաճոխն է։ Սկիզբը գեղեղուն է, բացի 1456 և 1469ի Աւետարաններու մէջ գտնուող տնօրինականներէն, և Գողգոթայի խաչի և ստացողներու պատկերէն, որ 1469ի Աւետարանին մէջ ալ կայ, երեք ուրիշ նկարներ — Յեսսէի ծառը, վերջին դատաստանը և Եղեկիէլի տեսիլը։ Երուսաղէմի Աւետարանը աւելի ճոխ է նոյնպէս լուսանցքի նկարներովը։ Մինչ միւս երկուքին մէջ Մինաս նկարած է միայն իւղարեր կնոջ մը և Յովսէփ Արեմաթացիի պատկերները, հոս ներկայացուցած է Քրիստոսի կեանքէն կարգ մը տեսարաններ։

Տէրունականներու շարքին կցուած երեք նկարները խիստ շահեկան են ԺԵ. դարու պատկերագրութեան ուսումնասիրութեան համար և կը ցաւիմ որ վերջին դատաստանը և Եղեկիէլի տեսիլին լուսանկարները չեն տպուած։ Աւելի հին Աստուածաշունչերու մէջ Եղեկիէլի տեսիլը իր մարգարէութեան գրքին սկիզբը նկարուած

է, օրինակի համար Երուսաղէմի թիւ 1925 մատենի մէջ գրուած եւ ծաղկուած 1269ին, բայց Մինասի նկարը ինծի ծանօթ առաջին օրինակն է Աւետարանի մը մէջ։

Յեսսէի ծառը եւրոպական արուեստի յատուկ մօթիֆ մըն է ԺԲ. դարէն սկսեալ, իսկ հայ ձեռագիրներու մէջ առաջին անգամ կը տեսնենք ԺԳ. դարու երկրորդ կիսուն։ Կիլիկեան արուեստագէտները զայն կը ներկայացնեն Մատթէոսի Աւետարանի առաջին էջի լուսանցքի վրայ, ինչպէս Վասակ իշխանի Աւետարանին մէջ (Երուսաղէմ թիւ 2568)։ Հետեւեալ դարուն Թորոս Տարօնեցիին բոլոր էջ մը կը յատկացնէ այս պատկերին Գլաձոր ծաղկած իր Աստուածաշունչին մէջ (Էջմիածին թիւ 182)։ Թէ այս, թէ կիլիկեան օրինակները կը տարբերին Մինասի նկարէն (Սիոն պատկ. 1), սակայն Մինասը այս նոր ձևը ինքը չէ հնարած, ոչ ալ առաջին արուեստագէտն է որ տէրունականներու շարքը կը սկսի Քրիստոսի մարդեղութեան այս symbolique պատկերովը։ Իրմէ առաջ Մկրտիչ Նաղաշ Յեսսէի ծառը ներկայացուցած էր նոյն տեղը և նոյն ձևով 1418–1422 թուին ինքի գրուած Աստուածաշունչին մէջ (Վենետիկ, թիւ 280 [10])։

Մինասի արուեստը լրջօրէն ուսումնասիրելու համար պէտք է ոչ միայն Երուսաղէմի Աւետարանին ծանօթանալ բայց և իր գործերը բաղդատել ժամանակակից ուրիշ պատկերագրագէտ ձեռագիրներու հետ այս յօդուածով ուղեցի միայն իր մասին մեր ունեցած տեղեկութիւնները հաւաքել և ցոյց տալ որ ան կարեւոր տեղ մը կը զբաւէ ԺԵ. դարու գեղարուեստական պատմութեան մէջ։ Տիրար Կիւլպէնկեանի նուէրով՝ Երուսաղէմի Կիւլպէնկեան ճոխ մատենագարանը այժմ ունի ԺԵ. դարու անուանի նկարողներէն մէկուն ամենաընտիր գործը և շատ գնահատելի է որ նորայր Վրդ. Ծովականը փութացած է զայն ծանօթացնել Սիոնի ընթերցողներուն։ Կը յուսանք որ իր այդ յօդուածը առաջինն է շարք մը ուրիշներու որոնցմով Ս. Յակոբի թանկագին մատենաները նոյն կերպով կը նկարագրուին և եթէ կարելի է, անոնց նկարներէն աւելի առատ նմոյշներ ալ կը տրուին։

ՍԻՐԱՐՓԻ ՏԷՐ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

ԽՈՐԵՆԱՅԻ, ԵՂԻՇԷ

ԵՒ

Հ. ՆԵՐՍԷՍ ԱԿԻՆԵԱՆ

Ա. ՄԱՍ

ԽՈՐԵՆԱՅԻ ԵՒ Հ. ԱԿԻՆԵԱՆ

Ինչպէս տեսանք, Հ. Ակինեան հիմնուած այն ենթադրութեան վրայ, որ Ղեւոնդ չէր կրնար ընթերցողէն բաժնուիլ առանց հրաժեշտի ողջոյնի մը, փնտռութեան վերջ բաղմահմուտ Հայրը մատը դրած էր Խորենացիի Պատմութեան վերջը գտնուող Ողբին վրայ և ըսած՝ ահաւասիկ Ղեւոնդի հուսկ բանքը:

Եւ Ողբի ողբասկանը կուտար այսպէս: Ղեւոնդ Արաբական շրջանի 134 տարիներու պատմութիւնը գրեց լմացուց, և հոն զետեղեց Ողբը: Տասնվեց տարի վերջ գրի առաւ այս տասնվեց տարիներու պատմութիւնը, յիշեց նախապէս գրած Ողբը և փոփոխելով զայն, որպէսզի յարմարի աւելցուած մասին, գործածեւր է որպէս Վերջաբան իր պատմութեան:

Յիտուն տարի վերջ Խորենացին իր Պատմութիւնը գրած է (կը պնդենք յիտուն տարուայ վրայ, որովհետեւ Հ. Ակինեանի վերջին խօսքն է Խորենացիի Պատմութեան թուականի մասին, և որովհետեւ տասնութ տարուայ ընթացքին իր իմաստութիւնը աւելի հասունցաւ, իր վերջին եզրակացութեան պիտի տանք առաջնութիւն): Խորենացին իր գիրքը լմացուցած և մեռած է: Յետոյ մարդուն մէկը նշմարեւր է որ գրքի վերջաւորութիւնը յանկարծական է և անաւարտի տպաւորութիւն կը ձգէ: Խորենացիի Պատմութիւնը ընդօրինակեւր է և Ղեւոնդի գրքին վերջաբանութիւնը — Ողբը — առեւր և իր օրինակած ձեռագրին վախճանին զետեղեւր է:

«Ձեռք կարող հաւատաւր թէ Մովսէս ինքնին կատարեց այս գողութիւնը», կը գրէ Հ. Ակինեան, «և իւր գեղեցկահիւս Պատմութեան այսպիսի ցաւագար աւարտաբանութիւն մը տուաւ: Աւելի բանաւոր կը համարեմ ենթադրել թէ անաւարտ «Հայոց Պատմութեան» այս փականքը գրաւ

օտար ձեռք մը, հեղինակին մահուանէն վերջ» (158):

Որպէսզի այս ողբասկանին հաւատ կարենանք ընծայել, պէտք է աչք գոցենք սա իրողութեան թէ, — միշտ ըստ Հ. Ակինեանի — մինչև Խորենացիի Պատմութեան որպէս «փականք» գրուիլը, 65-75 տարուայ ժամանակամիջոց մը կայ, որու ընթացքին Ողբը Ղեւոնդի գրքին մաս կը կազմէր: Ղեւոնդի ձեռագիրը հաւանաբար այդ տարիներու միջոցին բազմաթիւ ընդօրինակութիւններ ունեցած էր, և երբ կեղծարարը, Խորենացիի մահէն վերջ անոր Պատմութիւնը ընդօրինակած առեւր միտքը կը յղանար Ողբը հոն փոխադրելու, գիտէր թէ Ղեւոնդի Պատմութեան ձեռագիր օրինակները գողութիւն ունէին: Եւ նոյնինքն իր կեղծիքը կատարած պահուն կարգացուած էին և կը կարգացուէին շատերէ, մանաւանդ բազմաճիւղ Բագրատունի տան անդամներէն, թերեւս ընթերցողներու համար ամենէն աւելի ծանօթ մասն ալ Ղեւոնդի գրքին՝ էր հետտորական ոճով գրուած Ողբը և ամենէն ժողովրդականը: Հակառակ ատոր, կ'երեւի թէ կեղծարարը շարունակեց իր կեղծիքը, առանց վախնալու որ մէկը իրեն պիտի ըսէ: «Ա՛յ, մարդ, այս վերջաբանը իմ պապերու օրերէն ի վեր Ղեւոնդի Պատմագրքին մէջ էր, ի՞նչ շահ ունիս ելեր ես երկու գրքերը իրար կը խառնես, ի՞նչ պիտի ընես հրապարակի վրայ գտնուող Ղեւոնդի բազմաթիւ ձեռագիրները»:

12

Ողբի գրութեան ժամանակը որոշելու համար Հ. Ակինեան բոլորովին կ'անտեսէ դահագրկուած թագաւորի ինքնութիւնը ճշտել, երկրորդական և անցողակի կարեւորութիւն միայն կուտայ «հայրն իմ և զքահանայապետ», կամ «հովիւ և հովուակից», ու յաղթականօրէն կը յայտարարէ թէ, «ժամանակի նկատմամբ ելակէտ մը գտնելու համար ոտից կուտան պիտի ծառայեն մեզի բնութեան արհաւիրքներու մասին հաղորդած մանրամասնութիւնները» (134):

Հ. Ակինեան Ողբէն կ'ընդօրինակէ այն տողերը որ իր ոտքին կուտան պիտի ծառայեն: Մենք ալ կ'ընդօրինակենք, քանզի վերջը պէտք պիտի ունենանք:

«... Եւ տարերց փոփոխել զընու-
թիւնս իւրեանց: Գարուն երաշտացեալ,
ամառն անձրեւատոյց, աշուն ձմեռնացեալ,
ձմեռն սաստկաստոյց, մրկալից, յեր-
կարեալ, հողմք փքարարք, խորշակարերք,
ախտահաւաքք, ամպք հրընկէցք, կարկը-
տածուք, անձրեւք անժամանակք, եւ ան-
պիտանք. օդք դառնաշունչք, եղեմնար-
կուք. ջրոց առաւելուն անօգուտ եւ նուա-
զիւն անհնարաւորք. երկրի անբերութիւն
պտղոց եւ անաճելութիւնք կենդանեաց,
այլ եւ սասանմունք եւ զղրղմունք: Եւ ի
վերայ այսր ամենայնի խոզովութիւնք յա-
մենայն կողմանց... սովք անբաւք եւ
հիւանդութիւնք եւ մահք բազմօրինակք»:

Հ. Ակինեան սոյն մէջբերումը վեր
կ'առնէ որպէս պատմական իրողութիւն,
քան դառնացած գրողի մը հոետորական
արտայայտութիւն, եւ կ'ըսէ թէ, «Այս
արհաւիրքները բնութեան մէջ յաճախ
կրկնուած երեւոյթներէն չեն երեւնար...
Ուստի ինչ որ տեսած էր Հայաստան,
նոյնը զգացուած պիտի ըլլար նաև սահ-
մանակից աշխարհներու մէջ» (135):

Ուստի օտար գրողներու կը դիմէ, ո-
րոնց գրութեանց մէջ բնութեան դաժա-
նութիւններու նկարագրութիւնը կայ: Հ.
Ակինեան շատ ալ հոգ չընէր թէ Միջա-
գետքի կամ Պարսկաստանի մէջ պատահած
հեղեղ, երկրաշարժ, երաշտ և այլն միթէ
անպատճառ տեղի ունեցած կրնայի՞ն ըլլալ
նաև Հայաստանի մէջ:

Այսպէս Դիոնիսիոս Թել-Մահրացւոյ
ինչպէս նաև Միքայէլ Ասորիի ժամանա-
կագրութիւններէն մէջբերումներ կ'ընէ:

762/63 ին Տիգրիսը կը յորգի, մեծ
փնտսներ կը հասցնէ. «հաւոր աւերած-
ներ գործեց Մուսուլ»: Տիգրիսի յորդումը
անսովոր բան մը չէ, և իր պատճառած
փնտսը ընդհանրապէս Միջագետքին աւելի
կը հարուածէ քան Հայաստանին, որովհե-
տե գետը իր սկիզբը կ'առնէ հարաւային
Հայաստանէն, և իր յորդման սաստկու-
թիւնը կ'աւելնայ դէպի Մուսուլի կողմը
և անկէ անդին:

Տասը տարի վերջ, 772/73, ցանքերը
չորցան, սով եղաւ: «Հարուածը խտացաւ
ամենէն աւելի Մուսուլ, արեւելք և հա-
րաւ»: Հ. Ակինեան Հայաստան ալ կը բե-
րէ այս աղէտը, որպէսզի Ողբի «գարուն եւ

բաշտացեալ» բառերը ապացուցուած ըլլան:

773/74, ձմեռը Հոկտեմբերին կը սկսի:
Առատ ձիւն: Բայց ոչ անձրեւ մինչև Յու-
նիս: Զիւն և սառնամանիք: Այս պէտք է
ընդունուի որպէս ապացոյց Ողբի, «ա-
շուն ձմեռնացեալ, ձմեռն սաստկաստոյց,
մրկալից, յերկարեալ, հողմք բքարարք»:
Կարկուտի հատիկներ կայծքարի մե-
ծութեամբ, «ամպք հրընկէցք, կարկտա-
ծուք»:

Մեծ սով և ատկէ ծագած համաճա-
րակ հիւանդութիւններ:

Միքայէլ Ասորին կ'աւանդէ սովին
և համաճարակին, բայց կուտայ տեղւոյ ա-
նուններ: Ասորիք, Միջագետք և Ասորես-
տան: Հայաստանի մէջ ալ պատահած է:
Զենք գիտեր:

Միքայէլ կը յիշէ 764/65 ին Խորասանի
մէջ պատահած երկրաշարժ մը: Թել-Մահ-
րացին կը յիշատակէ երկրաշարժ մը Մի-
ջագետքի մէջ 755 ին: Խորասան և Միջա-
գետք ուր, Հայաստան ուր:

Թէ և կը փորձուինք աւելի մանրակրկիտ
կանգ առնել այս մէջբերումներու վրայ,
բայց նոյնինքն Հ. Ակինեան թոյլ չի տար
մեզ այդ ընկու: Ողբէն յիշած մէջբերումը,
որը վերը արձանագրեցինք և որը բազ-
մահմուտ Հայրը որպէս պատմական իրո-
ղութեանց նկարագրութիւն կը համարէր
և Մուսուլ ու Խորասան կ'երթար ապա-
ցուցանելու համար, հազիւ 24 էջ յետոյ
այդ միեւնոյն մէջբերումը կը հռչակէ որ-
պէս Ողբի հեղինակին կողմէ փոխառեալ
հատուած մը Անանիա Շիրակացւոյ «Առ-
խտստացեալսն» գրուածքէ: Էջ 164 ին կը
գետեղէ սոյն մէջբերումը Ողբէն և անոր
գիմաց կը գնէ Անանիայէն պատկան մասը:
«Որպէսզի պարզ ըլլան ընթերցողներուս
Ողբիս բնական և արուեստական արտա-
յայտութիւնները, համեմատական պատ-
կերներու մէջ պիտի ամփոփեմ փոխառեալ
հատուածները» (159):

Օ՜ Հայր պատուական, ընթերցողնե-
րուդ պարզ ըլլալէ առաջ միթէ Զեզի պարզ
է: Քսանը հինգ էջերու մէջ ի՞նչ մեծ տար-
բերութիւն: Եթէ Շիրակացիէն փոխ առ-
նուած արուեստական արտայայտութիւն
մըն էր, ի՞նչ հարկ կար հոս հոն վազվառ-
տելով Դիոնիսիոսը և Միքայէլը վկայու-
թեան կանչելու որպէսզի ապացուցանես

թէ ուրիշէ փոխ առնուած արուեստական արտայայտութիւն մը չէ, այլ իրապէս Հայաստանի մէջ պատահած աղէտներու պատմական յիշատակութիւն:

13

755-762-764-772-773-774 թըւականներու յիշատակութիւններէն վերջ Հ. Ակինեան կ'ըսէ. «Այս համեմատութիւնները բաւական են արդէն մատնացոյց ընելու համար Ողբի գրութեան swarին 773-774: (Ընդգծումը իրն է):

Բայց Ողբի մէջ յիշուած Հովուի և Հովուակցի մասին ճառելուն Հ. Ակինեան Հովիւը կը նկատէ Սիոն կաթողիկոսը, որուն «մահը հաւանօրէն պատահեցաւ 774 ին»: Իսկ Հովուակիցը «կը տեսնեմ ես յանձին Եսայիայ կաթողիկոսի, որ գործեց 775-789 բազմափոփոխ ժամանակամիջոցի մէջ» (176):

Ողբի մէջ թէ Հովուի և թէ Հովուակցի մահն է որ կ'ողբայ զորոքը, ի՞նչպէս 773-774 ին գրի առած կրնար ըլլալ երբ Հովուակիցը 789 ին կը մեռնէր: Եթէ Հովուակցի մահէն վերջ գրուած էր, ալ փաստական ի՞նչ ուժ կը ներկայացնէր 20-25 տարի առաջ պատահած ընտելեան խտութիւններու յիշատակումը:

«Ինծի կ'երեւայ թէ առաջին խմբագրութեան մէջ, գրուած 774 ին, ողբերգուն աչքի առաջ ունեցած է Սիոն կաթողիկոսը և անոր մահը լացած, նա էր իր հայրն ու խնամածուն» (172):

Ուրեմն Սիոնն է նաև Ղեւոնդը Բիւզանդիոն զրկողը: Հ. Ակինեանի պատասխանը «ինծի կ'երեւայ թէ նա է» պիտի ըլլայ:

Իրեն այդպէս «կ'երեւայ» ին համար ի՞նչ կոռուան ունի: Ոչինչ: Սիոն կաթողիկոսի գործունէութեան մասին բան չի գիտեր, տեղեակ չէ նաև Սիոնի և Ղեւոնդի յարաբերութեան մասին, եթէ ունէին: Ինքն ալ այդպէս կ'ըսէ. «Զգիտենք մենք թէ ինչ աղբուր ունեցած է Ղեւոնդ Սիոն կաթողիկոսի հետ: Կաթողիկոսը իր կարճատե իշխանութեան շրջանին հաւանօրէն մեծ գործունէութիւն մը չկրցաւ մշակել» (175):

Եւ երբ այս կարճատե իշխանութիւն ունեցած Սիոնը բաղդատես Ողբի մէջ

նկարուած հօր պատկերին, Հ. Ակինեանի ենթագրութիւնը կը մերժէս առանց այլևայլի.

«Աւագ զրկանացս . . . զիա՞րդ զմիտս իմ եւ զլիզուս պնդեցից, եւ հատուցից զբանս հարցն՝ փոխանակ ծննդեանն եւ սննդեանն . . . Այսպիսեալ անձկաւ հեղձամղձուկ եղեալ՝ վտանգիմ կարօտութեամբ մերոյ հօրն: Ո՞ւր քաղցր աչացն հանդարտութիւն առ ուղիղս, եւ ահաւորութիւն առ թեւս. ո՞ւր զուարթ շրթանցն ժպտումն առ բարի աշակերտացն հանդիպումն, ո՞ւր խնդամիտ սիրտն ընդունող արբանեկաց. ո՞ւր երկայն ճանապարհաց յոյս հեշտացուցիչ, աշխատութեանցն հանգուցող: Կորեան ժողովողն, թագեան նաւահանգիստն, ելիք օգնականն, լռեաց ձայնն յորդորեցուցիչ . . . Զհայրն իմ եւ զքահանայապետ զմիտսն փոխացեալս, որ երթար տանէր կատարեալ բան, որով վառէրն եւ յարմարէր, եւ զերեսանակս իբուռն առեալ՝ ուղղէր զդէմն, եւ սանձահարէր զլիզուս օտարաձայնս . . . » և այլն:

Կարգալով Ողբի այս ցուցմունքները, և գիտնալով Ե. դարու երկրորդ կէսին Հայաստանի զրուծիւնը, կը բացագանչես թէ Սահակ Պարթևն է որ կը նկարուի հոս: Եւ Օրմանեան Սրբազանի բառերը կը վերյիշես.

«Եթէ Մովսէս Խորենացիի Պատմութեան թուականի մասին ծանր խնդիրներ յուզուած չըլլային, շատ յարմար պիտի գար այն Ողբոց գլուխը, որով Պատմութիւնը կը փակուի, և որ ճշդիւ այդ միջոցին պատկերը կը կերպարանէ: Սահակի և Յովսէփի նման հոյակապ կաթողիկոսներու ետեւէն Մելիդէի և Մովսէս Ա. Մանագկերտացիի պէս ապիկարներ և անձնահաճներ տեսնելն է, որ հառաչել կուտայ պատմագրին, 'Մովսէս բարձեալ լինի' և Յեսու ոչ յաջորդէ, Եղիա համբարձաւ և Եղիսէ ոչ մնաց'» (Ազգապատում. Հատոր Ա. էջ 453):

ՀՐԱՆԴ Բ. ԱՐՄԷՆ

(Շարունակելի՝ 4)

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԵՂԻՇԷ ՊԱՏՄԱԳԻՐ

ԵԻ

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Եղիշէ վարդապետին կամ Եղիշէ թարգմանիչ վարդապետի մը անուան կը վերագրուին այլևայլ հեղինակութիւններ: Կրնայ ըլլալ որ, Արտաշատի ժողովին մասնակցող Եղիշէ Ամատունեաց եպիսկոպոսն ալ գործեր գրած ըլլայ, որոնք հետագային չփոթուած ըլլան Եղիշէ Պատմագրին գործերուն հետ: Մինչև ցարդ մեզի հասած այդ գիրքերն են հետեւեալները:

Ա. — Բան խրատու յաղագս միանձանց:

Բ. — Մեկնութիւն Յեսուայ և դատաւորաց:

Գ. — Յաղթիս որ ասէ Հայր մեր որ յերկինս:

Դ. — Ի Մկրտութիւնն Քրիստոսի:

Ե. — Յայլակերպութիւնն Քրիստոսի:

Զ. — Ի Զարչարանն Քրիստոսի:

(և ի Սալեւութիւնն, և ի Թաղումն և ի Յարութիւնն, և Յերեուամ աշակերտացն, և Յերեուամ Տեառն առ Տրեբերեայ Մովսէս, և ի Քարոզութիւնն Առաքելոց):

Զ. — Վասն Դատաստանին և միւսանդամ գալստեանն:

Ը. — Վասն Յիշատակաց Մեռելոց:

Թ. — Կանոնք:

Ժ. — Վասն հոգւոց մարդկան:

Ասոնցմէ զատ, կան նաև այլևայլ ճառեր և մեկնութիւններ: Եղիշէի կը վերագրուի նաև Արարածոց Մեկնութիւն մը, որ դժբախտաբար կորսուած է: Վերոյիշեալ գիրքերուն մէջ, ոճի և լեզուի զանազանութիւններ կան: Այս պատճառաւ, բանասէրներէն ոմանք տարբեր անձերու և տարբեր ժամանակներու վերագրած են զանոնք: Հաւանական է որ, անոնցմէ մեծ մասը, թարգմանիչ Եղիշէին հեղինակութիւններն ըլլան: Այս ճառերու մասին, Կիրակոս Պատմիչ (ԺԳ. դար) այսպէս կը գրէ «Եղիշէ (գրեաց) զՊատմութիւն Սրբոց Վարդանանց և զգիրս կանոնացն, և այլ մեկնու-

թիւնս գրոց սրբոց և չարչարանաց Փրկչին»: Վարդան Պատմիչ «Արարածոց մեկնութիւնն» էն ինչ ինչ հատուածներ կը յիշատակէ իր պատմութեան մէջ յանուն Եղիշէի: Իսկ Յայմաուուրքն ալ հետեւեալ տեղեկութիւնները կուտայ այդ մասին:

«Արար մեկնութիւն գրոցն Արարածոց, և ճառս վասն Զարչարանացն Քրիստոսի, Թաղմանն և Յարութեանն. և զիրս կանոնականս համեղ եւ ախորժ բանիւք»:

Ձ.

Յազկերտ Բ. եւ իր նպատակը. Մինրնեռնի գործունէութիւնը:

Յազկերտ Բ. ի (*) թագաւորութիւնը 19 տարի տեւեց (438-457): Ան՝ մօլեռանդ և խստաբարոյ թագաւոր մը կը ներկայանայ մեզի: Այնուամենայնիւ ան Սասանեանց Հարստութեան՝ իմաստուն և սակայն խորամանկ ու խորագէտ բնութեան տէր անձ մըն էր: Հպարտ էր և ցասկոտ: Կ'ըսուէր թէ համոզուած մոգ մըն էր ան: Մոգութիւնը բովանդակ Պարսկաստանի մէջ տարածուած էր: Մոգերը, որոնք Զրադաշտականութեան քուրմերն էին, մեծ հմտութիւն ունէին իրենց կրօնքին՝ վարդապետական, ծիսագիտական, արարողական և ծիսական խնդիրներու մէջ: Մոգերը կը մշակէին նաեւ ինչ ինչ գիտութիւններ, Աստղաբաշխութիւն և թաքուն գիտութիւններ (Sciences Occultes): Յազկերտ թագաւորին գիտումը, բնականաբար այլադան պատճառներ ունէր: Անոնցմէ առաջինն էր ասպահովաբար քաղաքականը: Այս կուգար տնտեսական պատճառը: Սակայն և այնպէս կրօնականն ալ նուազ կարեւոր տեղ մը չէր գրաւեր անոնց մէջ: Սակայն մեր երկու պատմիչներն ալ, ըլլալ Ղազար Փարպեցին, ըլլալ Եղիշէն, տարբեր կերպով կը մեկնեն ու կը պատմեն: Յազկերտ թագաւոր, լոկ կրօնական պատճառներով կ'ուզէր Զրադաշտականութիւնը տարածել Հայաստանի մէջ: Կրօնականը հաւանաբար իբրեւ

(*) Յազկերտ Բ. Վռամ Ե. Գոր իր հօրը յաջորդեց 438-ին: Ուստի՝ Եղիշէին ըսած իշխանութեան 4րդ տարին կը համապատասխանէ 441 թուականէն մինչև 448 (Յ. Բ.):

մեծագոյն ազդակ ծառայեց Յազկերտին իր կրկնակ զիտաւորութիւնները ի գործ դնելու Հայոց վրայ: Յազկերտ ուրիշ աւելի էական և կարևոր նպատակ մը ունէր. ան՝ Հայերը Յոյներէն թէ՛ քաղաքակապէս և թէ՛ կրօնապէս բաժնել կ'ուզէր: Յազկերտ, տեսնելով որ յունական քաղաքականութիւնը և ազդեցութիւնը օրէ օր կը տարածուի Արեւելքի մէջ, ուզեց արգելք ըլլալ ասոր: Յազկերտ իր այս խորհուրդին մէջ մինակը չէր. իրեն կ'օժանդակէին, կը խրատէին և ուղղութիւն կուտային Պարսից մոգերն ու կրօնականները: Մոգերն ու կրօնականները անոր կոյր առաջնորդ մը կը հանդիսանան: Յազկերտ թագաւոր, անոնց հնազանդելէն ու հետեւելէ զատ ուրիշ միջոց չունէր: Աւելին, ան, ինքզինքը հպարտ կը զգար երբ այդպիսի գործի մը ձեռնարկելու կը պատրաստուէր:

Միհրներսես հազարապետ, Յազկերտ թագաւորին գլխաւոր խորհրդականը և աշակիցը եղաւ: Յազկերտ թագաւոր, իր անօրէն խորհրդականին առաջնորդութեամբ գօտենայդուած, Քրիստոնէութիւնը խաբէութիւն, ցնորք ու բանդագուշակութիւն կը նկատէր: Եւ Յազկերտ ամէն զինով ու ամէն միջոցներով աշխատեցաւ Քրիստոնէութիւնը ջնջել իսպառ Հայաստանէն: Եւ սկսաւ հալածանքի քաղաքականութեան: Մոգերը և կրօնականները շարունակ Յազկերտ թագաւորը կը խրատէին. ո՛չ միայն կը խրատէին զայն, այլ նաև կը գրգռէին անոր կրօնական զգացումները ընդդէմ քրիստոնէից և մանաւանդ ընդդէմ Հայոց:

Վռամ Ե. Գորի թագաւորութեան շրջանին, 428 թուականին, Սասանեանց Հարստութիւնը յաջողեցաւ վերջ մը դնել Հայոց Թագաւորութեան: Հայոց թագաւորութեան բարձումը արդիւնքն էր մեր նախարարներուն անմիաբանութեան և անհեռատեսութեան: Անկէց վերջ, հայ նախարարութիւններն էին որ Հայոց այրուծին և զօրքը պատերազմի կ'առաջնորդէին:

Եւ Հայոց զօրքը ի մասնաւոր այրուծին Պարսից Տէրութեան մէջ ամենէն լաւ կը ուղղ և ամենէն լաւ պատերազմող բանակն էր, որ գովեստի, գնահատանքի արժանացած էր Պարսից թագաւորներէն և արքունիքէն:

Արշակունեաց Հարստութեան անկումէն

վերջ, հայ նախարարներու վիճակեցաւ երկրին կառավարութիւնը, որոնց մէջ ամենէն աչքառուն էր Մամիկոնեանները «ի նախարարոն Հայոց անկանէր թագաւորութիւնն» (Նղիշէ Ա. Յեղանակ): Հայոց մէջ բազմաթիւ էին նախարարութիւնները, ինչպէս Արծրունիներ, Սիւնիներ, Խորխոսունիներ, Ռշտունիներ, Պալունիներ, Ապահունիներ, Գնթունիներ, Քաջբերունիներ, Գնունիներ, Կամսարականներ, ևլն. ևլն:

Սասանեանց Հարստութեան շրջանին, Միհրներսես հազարապետ հոյակապ և ազդեցիկ անձ մը կը ներկայանայ: Պարսիկ ժողովուրդը, շատ մեծ համարում և համակրանք ունէր անոր մասին և զայն շատ կը յարգէր: Վասնզի, ան հմուտ էր Պարսկական Օրէնքին և կրօնից և իրեն «Հիւրպատան Հիրպատ» (Իմաստնոց Իմաստուն) տիտղոսը տրուած էր: Միհրներսես մեծ դիւանագէտ և հզօր միտք մը կը ներկայանայ: Միհրներսես կազմակերպեց Սասանեանց պետութիւնը և ինք ասով քաղաքական և կրօնական առաջնորդի մը դերը ստանձնեց Պարսից արքունիքէն ներս:

Սասանեանց Հարստութեան թագաւորութեանց շրջանին, Յազկերտ Ա. ի (399-420) և անոր յաջորդ Վռամ Ե. Գորի (420-438) ժամանակ, Պարսից տէրութեան հրամանատար կարգուած էր: Միհրներսես, Պարսից տէրութեան հազարապետն էր և անոր յարաբերական, տնտեսական, կրօնական և զինուորական ու քաղաքական գործերը իրեն յանձնուած էին:

Վռամ Ե. Գոր թագաւորը, Միհրներսեսը իբրեւ արտակարգ ղեկավար ղէպի Բիւզանդիոն (Կ. Պոլիս) զրկեց Յունաց Թէոդոս Բ. կայսեր մօտ, Յունաստանի և Պարսկաստանի միջև զաշինք մը կնքելու համար: Միհրներսես Բիւզանդիոնի մէջ թէ՛ Թէոդոս կայսրէն և թէ՛ Յունաց արքունիքէն մեծ պատուով և արտակարգ շուքով ընդունուեցաւ, և իր առաքելութիւնը յաջողութեամբ կատարելով՝ Պարսկաստան վերադարձաւ: Պարսից արքունիք երթալով, Վռամ Ե. Գոր թագաւորին յիշեցուց իր բազմաթափանակեայ պաշտօնավարութիւնը և Պարսից տէրութեան մատուցած բազմաթիւ ծառայութիւնները և իր ծերութիւնը իբրեւ արդարացուցիչ պատճառ ցոյց տալով, թագաւորէն խնդրեց որ հանգստեան կոչուի: Թա-

գաւորը, հակառակ իր կամքին, չկրցաւ մերժել անոր խնդրանքը, և Միհրնեքսեհ գնաց դէպի Արտաշիր Սափառնա:

Սակայն Վռամ թագաւոր, Միհրնեքսեհի հաւանութեամբ, իր քովը պահեց անոր երեք որդիները, որոնք իրենց հօրը նման իմաստուն, հանճարեղ և կրօնամոլ մարդիկ էին: Վռամ անոնց կարեւոր պաշտօններ տուաւ Սասանեան պետութեան մէջ: Զարաւանդ՝ Մովսէսեան Մովսէս էր. Մահպէշ, որ Պարսից արքունիքին համարակալն էր. Պիւրճ Ֆարդանտ, որ սպարապետի պաշտօն ունէր: Միհրնեքսեհ իր ծննդավայրը երթալով, հոն իր և երեք որդիներուն անունով չորս գիւղեր շինեց, չը մոռնալով սակայն հոն ատրուշաններ կանգնել: Միհրնեքսեհ չկրցաւ երկար ժամանակ հոն կենալ, վասնզի երբ Յազկերտ Բ. գահ բարձրացաւ (438), հրաւիրակներ ղրկելով շուտափոյթ գայն իր նախկին բարձր պաշտօնին վերակոչեց, Պարսից տէրութեան ղեկավարութիւնը կրկին անոր յանձնելով: Միհրնեքսեհ թէ և դժգոհ մնաց, սակայն չը կրցաւ մերժել թագաւորին հրամանը: Եղիշէն Միհրնեքսեհի հետեւեալ տխուրը կուտայ. «Միհրնեքսեհ Վզրուկ Հրամանատար երան և Աներան». ուրիշ տեղ մըն ալ այսպէս կը նկարագրէ զայն. «Զծերն լի դառնութեամբ, յորում հանգուցեալ էր սատանայ զօրութեամբ իւրով, և բազում գործեալ էր նորա նախճիւս. որոյ կերակուր կամաց իւրոց էր ի մանկութենէ անարատ մարմին սրբոց, և ըմպելի անյագութեան նորին՝ արիւն անմեղաց» (Գ. Յեղանակ):

Ահա այդպիսի անարգ բնաւորութեամբ, խորամանկ, վատշուէր, չարաբարոյ, կրօնամոլ անձ մըն էր այս ծերուկը: Միհրնեքսեհ ո՛չ միայն հրամանատար էր Պարսկաստանի ընդարձակածաւալ կայսրութեան այլ նաեւ չարանենդ և չարամիտ խորհրդաւորութեամբ Յազկերտ Բ. ի, նոյնիսկ թագաւորն ալ, շատ անգամներ, անոր խորհուրդներուն մօտիկ կ'ընէր և կ'անսար անոր: Մահաւանդ Յազկերտ թագաւոր, մոգերուն հետ խորհրդակցութեան ժամանակ, Միհրնեքսեհի խորհուրդներով կ'առաջնորդուէր:

Միհրնեքսեհ՝ Պարսից թագաւորին մօտ ամէն ինչ էր — խորհրդատու, առաջնորդ, ղեկավար և գործիչ: Այս ալեհեր և իմաստուն ծերը տարիներով իր միտքը չար-

չարած էր՝ միջոց մը, իմաստուն հնարք մը գտնելու, որպէսզի Հայերը բաժնէ Յոյնեքէն, իբրեւ քրիստոնեայ երկու դաւանակից ժողովուրդներ: Այդ հնարքը գտած էր վերջապէս: Միակ իմաստուն հնարքը՝ Հայերը Յոյներէն քաղաքականապէս և թէ կրօնապէս բաժնելու համար, Հայերը պէտք էր Պարսից կրօնքին դարձնել, կրակապաշտ ընելով զանոնք: Փայտակարանի մէջ ծագած ապստամբութիւնը քննելու համար, Միհրնեքսեհ կուգայ հոն, թագաւորին հրամանաւ. Եղիշէն այսպէս կ'արտայայտուի այդ մասին. «Հասեալ մերձ ի սահմանս Հայոց, մտանէր ի քաղաքն Փայտակարան, և զգօրս ամենայն սփռէր տարածանէր շուրջ զքաղաքաւն առ ի զգուշութիւն պատրաստութեան իւրոյ չարահնար խորհրդոցն: Եւ յամուր որջն մտեալ հին վիշապն չարութոյն, և բազում կեղծաւորութեամբ զինքն թագուցանելով յաներկեղութիւն, հեռաւորացն ահագին ձայնիւ սաստէր, և ի մերձաւորս իբրեւ զօձ սողալով փչէր» (Գ. Յեղանակ):

Եղիշէն՝ Միհրնեքսեհի ունեցած պաշտօնին և մանաւանդ Յազկերտ թագաւորին վրայ անոր ունեցած ազդեցութեան մասին հետեւեալ հետաքրքրական տեղեկութիւնները կուտայ, որով երրորդ Յեղանակը կը վերջանայ. «Սա էր իշխան և հրամանատար ամենայն տէրութեանն Պարսից, որում անունն էր Միհրնեքսեհ, և չէր ոք ամենին, որ իշխէր ըստ ձեռն նորա պահել, Եւ ոչ միայն մեծամեծք և փոքունք, այլ և ինքն թագաւորն (Յազկերտ Բ.) հրամանի նորա անսայր. որոյ և ձախող իրացն իսկ բռնն հարեալ էր նորա»: Արդարեւ, եղած բոլոր չարիքներուն, փեսաներուն, հալածանաց գլխաւոր պատճառը Միհրնեքսեհ ինքը եղած էր, քանի որ «Մեծն Հաղարապետն (Միհրնեքսեհ) յոյժ էր յերկիւղի, քանզի ինքն էր պատճառք ամենայն չարեացն՝ զոր գործեաց» (Ը. Յեղանակ):

Գալով Միհրնեքսեհի իբրեւ պաշտօն տրուած «վզուկ» բառին, այս բառը մեր գրչագիրներուն մէջ մի քանի փոփոխութիւններով գործածուած է, այսպէս. վզրկ, վզուրկ, վզուր, սակայն այս վերջինը նախընտրելի է: Իսկ վեզիր բառը վուզուրի արաբացեալ ձևն է: Պարսից տէրութեան մէջ՝ աւագ-հրամանատարութեան պաշտօնը

Երեսուն տարիներէ ի վեր ան կր վարէր յունահայոց թեմին առաջնորդական պաշտօնը ի յայտ բերելով կորովալից ու վարչական կարողութիւններով օժտուն ընթացք մը: Կը մեռնի թէեւ խոր ծերութեան մէջ, եւ սակայն արժանաւոր, հայրենասէր աւանդապահ ու նուիրեալ այս եկեղեցականին թողած բացը երկար ատեն պիտի մնայ զգալի Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցիին համար:

Կ'աղօթենք որ Աստուած իրեն հարազատ Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ բացերը լեցնէ մեկնողներու փոխարէն պարգեւելով նոր մշակներ, իսկ իր այս հաւատարիմ ու ժողովրդանուէր պաշտօնէին հոգին լուսաւորեալ պայծառացնէ ի շարս Ս. Հայրապետաց եկեղեցւոյ:

Տ. ՆԵՐՍԷՍ ՎՐԴ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը խորունկ վիշտով կը գուժէ իր երիցագոյն անդամ Հոգ. Տ. Ներսէս Վրդ. Թորոսեանի մահը, որ տեղի ունեցաւ 30 Ապրիլ 1951, երկուշաբթի երեկոյեան ժամը 5.30-ին:

Հոգեշնորհ հայրը ծնած էր Քղի, 1883-ին, Երուսաղէմ եկած եւ անդամակցած՝ Ս. Յակոբեանց Միաբանական Ս. Ուխտին եւ 1913-ին ձեռնադրուած վարդապետ: Վարած է հետզհետէ հիւրընկալի եւ աւագ թարգմանի (1921-ին) պաշտօնները: 1922-1923 Բեթղեհէմի Տեսչութիւնը: 1924-1933 եղած է Տեսուչ Ռեմլէի Ս. Գէորգ վանքին, եւ 1933-1936՝ Տեսուչ Յոպպէի Ս. Նիկողայոս վանքին: Անկէ յետոյ փոխադրուելով Մայրավանք՝ ստանձնած է դարպասընկալի պաշտօնը եւ ընտրուած է անդամ Ս. Աթոռոյ Տնօրէն ժողովի: Երեք տարիներէ ի վեր կը ծառայէր անկողնոյ, սրտի եւ կողատապի հիւանդութեան հետեւանքով: Վերջին երկու օրերուն ունեցած ուղեղային արիւնխոռոմը, փութացուց իր մահը:

Օժման եւ թաղման կարգը կատարուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ եւ ի ներկայութեան բովանդակ Միաբանութեան, եւ նախագահութեամբ Գեր. Տ. Մամբրէ Ս. Արքեպս. Սիրունեանի, որ այս առթիւ խօսեցաւ նաեւ պատշաճ դամբանական մը, վեր հանելով հանգուցեալ հօր արժանիքները ու ձգած բացը Ս. Յակոբեանց Միաբանական Ս. Ուխտէն ներս: Իր մարմինը ամփոփուեցաւ Չամ-թաղի գերեզմանատան մէջ:

Հանգուցեալ հայրսուրբի մահը զգալի բաց մը կը ձգէ մեր Միաբանական Ուխտէն ներս: Մարբակնցաղ, խոհեմ, նախանձախնդիր, ժրաջան եւ Ս. Աթոռին շահերուն հոգեւին նուիրեալ եկեղեցական, իրեն յանձնուած բոլոր պարտականութիւնները ան կատարեց խղճմտանքով եւ Աթոռանուէր պատրաստակամութեամբ:

Կ'աղօթենք որ Տէրը վարձահատոյց լինի իր բազմաշխատ ու արդիւնաւոր պաշտօնէին, ու անոր հոգին հանգչեցնէ իր լոյսի յաւիտենական կայաններուն մէջ:

Հանգիստ իր զուարթ հոգւոյն:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

Ս. ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՏՕՆԱԿԱՏԱՐՈՒԹԻՒՆ

ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՑԱՑՈՒՄ

ՀԵՌԱԳԻՐ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԵՆ

Ամենայն Հայոց Վեհ. Հայրապետի քաջաշուք է ընդհանուրական հետեւեալ հեռագիրը Ս. Զատիկի առթիւ.

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԿԱՆ

ԵՐՈՍԱՊԷՄ

Շնորհաւորութիւններ, Փրկչի Յարութեան մեծ տօնին առթիւ: Լաւագոյն մաղթանքներ եւ օրհնութիւններ Զեզ եւ Մեր սիրելի հօտին:

ԳԷՈՐԳ Զ.

ՀԱՆԳԻՍԱՒՈՐ ԵԹԵՍՏԱԿՈՒԹԻՒՆ

4. ՊՈԼՍՈՑ ՆՈՐԸՆՏԻՐ ՊԱՏՐԻԱՐԿ

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻ

Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Ս. ԱՐԲԵՊՍ. ԽԱԶԱՏՈՒՐԵԱՆԻ

1 Ապրիլ, Տնտեսի կիրակի, Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, պատարագին էր Հոգ. Տ. Գարեգին Արեղայ Գաղանճեան: Եւս առաւելէն առաջ Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Արքայապետի քարոզչեց նիւթ ունենալով աւետարանական անխրատ տնտեսի առակը. հոգեւոր հայրը իւր քարոզչութեան ներկայացուց նաեւ անձն ու զօրծը Կ. Պոլսոյ նորընտիր Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հօր. Յետ քարոզչի, նախագահութեամբ Գեր. Տեղապետ Հօր եւ մասնակցութեամբ բովանդակ Միաբանութեան կատարուեցաւ հոգեհանդիստ Կ. Պոլսոյ նախորդ պատրիարք երանաշնորհ Տ. Մեսրոպ Ս. Արքեպսկ. Նարոյեանի հոգեոյն ի հանգիստ, որմէ յետոյ պատարագին հայրը եւ սարկաւագունք հանդիսաւորապէս եւ առաջին անգամ ըլլալով յիշատակեցին անունը նորընտիր Տ. Գարեգին Ս. Պատրիարք Հօր, մինչ միւս կողմէ մայրավանքի մեծ զանգը ի լուր բովանդակ Սաղմոսայ հաւատացելոց կ'աւետէր Հայց. Եկեղեցւոյն համար բերկրաւոր պարագան, որով անոր պանծալի աթոռներէն մին անգամ մը եւ կը պայծառանայ, շուքով ու շնորհով լեցուն արժանաւոր ընտրեալով մը. — (Ս. Երուսաղէմի Աթոռին սովորութիւնն է եկեղեցական պատամանց ընթացքին, յիշել մեր նուիրապետական աթոռներու զանազանները, անոնց զանազանութեան հանդէսէն յետոյ միայն, Մինչ այդ կը յիշատակուին նախորդ հանգուցեալ զանազաններու անունները):

Սիոն-ի Մարտի Թիւին յիշատակած էինք Ս. Քաղաքի զանազան հայկական կազմակերպութիւններուն սարքած Ս. Վարդանանց 1500-ամեակի տօնակատարութիւնները:

Ասոնցմէ յետոյ 23 եւ 24 Մարտի երեկոներուն տրուեցաւ Ս. Վարդանանց յիշատակին նուիրուած թատերական երկու ներկայացումներ, Ս. Աթոռոյ ժառանգաւորաց Վարժարանի Տեսչութեան կողմէ:

Ներկայացուեցաւ «Վասակի Խղճմտանքը» թատերերգութիւնը, 1500-ամեակի առթիւ պատրաստուած Ս. Աթոռոյ Միաբան Հոգ. Տ. Յարութիւն Վրդ. Մուշեանի կողմէ: Իսկ ներկայացման ղեկավարներն էին ժառանգ. Վարժարանի սաները, օժանդակութեամբ Հայ Երիտասարդաց Միութեան անդամներուն:

Խաղարկութիւնը անցաւ բաւականին յաջող, եւ ներկաները ապրեցան զգացումներու զեղման պահեր:

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

7 Ապրիլ Ծր. — Յետ միջօրէի ժամը 2ին նախագահութեամբ Գեր. Տեղապետ Հօր, հոգեւոր Վարդապետ հայրեր պաշտօնական թափօրով իջան Ս. Յարութեան Տաճար. Տաճարի մեծ մուտքին առջեւ կազմուեցաւ «Երաշխաւոր» թափօրը, որ յառաջացաւ զէպի Փրկչին Ս. Գերեզմանը, որուն ուխտի արարողութիւնէն յետոյ թափօրը անցնելով տաճարի լատինաց Ս. Մարիամ Մագդաղինացւոյ մատուռէն, եւ «եօթն կամար» Ս. Կուսի շրջափակէն իջաւ Գիւտ Խաչի Այրը (*), հոն եւս կրկնուելէ ետք ուխտի արարողութիւնը թափօրը բարձրացաւ Սրբավայրին յարակից հայապատկան Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի Եկեղեցին:

(*) Գիւտ Խաչի Այրը թէեւ Լատինաց սեպհականութիւնն է, սակայն, շարաքը երբ անգամ թափօրով կ'այցեցին եւ յատուկ աւետարանի ընթերցում կ'ունենան Սրբատեղւոյն վրայ, իսկ տարին երկու անգամ Գիւտ Խաչի տօնին եւ մեծի պահոց Դատաւորաց Շարաք եւ կիրակի օրերը Սրբատեղին 24 ժամեր մեր արամաղորութեան տակ կ'ըլլայ: Այս օրերուն մեր ժամերգութիւնները կը կատարուին յարակից Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի հայապատկան Եկեղեցին մէջ, ու մէջ ընդ մէջ արարողութեանց ընթացքին յատուկ թափօրներով կ'իջնան Գիւտ Խաչի Այրը խնկարկութեան եւ կամ ծիսակատարութեան համար: Այս առթիւ նաեւ Ս. Յարութեան Տաճարի մեր միաբաններէն մին 24 ժամեր շարունակ կը հսկէ Սրբավայրին մէջ, իսկ Սրբատեղւոյն վրայ, 24 ժամեր կը վառի մեր կողմէ զետեղուած մեծ կերօն մը:

ուր պաշտուեցաւ երեկոյեան ժամերգութիւնն ու վաղուան հանդիսութեանց նախահանդէսը, նախագահութեամբ Գեր. Տեղապահ Զօր. Տնօրինական Ս. Տեղեաց ալցելութեան թափօրէն յետոյ, Գեր. Տեղապահ Զայրը և հոգեշնորհ վարդապետներ հանդիսական գնացքով վերադարձան մայրավանք:

8 Ապրիլ, Գաւառի Կիրակի. — Առաւօտեան ժամը 5ին գլխաւորութեամբ Զոգ. Տ. Սուրէն վրդ. Քէմհանեանի, հոգեշնորհ վարդապետ հայրեր պաշտօնական թափօրով իջան Ս. Զարուսթեան Տաճար. Ծաղկաւոր զոյգ մոմակալներուն կերակրակցութեամբ Գողգոթայի խաչելութեան տեղւոյն (ուր ի պատիւ մեր հանդիսապետին՝ Յոնէր այդ պահուն փռած կ'ըլլան «խաչիչա» ու կը սփռեն վարդիջօր) ուխտէն յետոյ, առաւօտեան ժամերգութիւնը կատարուեցաւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյն մէջ. Քիչ յետոյ Ս. Զարուսթեան Տաճարէն ներս հանդիսաւորապէս մուտք գործեց Գեր. Տեղապահ Զայրը ընկերակցութեամբ հոգեշնորհ հարց. ճաշու երկարատեղանգահանարութիւնէն վերջ, հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գրիգորի լուսափայլ Գերեզմանին վրայ. Պատարագին էր Ս. Աթոռոյ Պատրիարքական Տեղապահ Գեր. Զայրը. Յետ Ս. Պատարագի կատարուեցաւ օրուան երրորդ ժամահանդէս թափօրը Ս. Գերեզմանին և ապա Ս. Պատանատեղւոյն շուրջ, նախագահութեամբ Գեր. Տեղապահ Զօր և մասնակցութեամբ բոլանդակ Միաբանութեան և մեր զոյգ վարժարաններու ուսանողութեան, որոնց մէկ մասը վառեալ մոմեղէններով կը շրջապատէր Ս. Գերեզմանին շուրջ թափօրական անցքին երկու կողմերը: Ս. Գերեզմանի դրան Զարուսթեան Աւետանի ընթերցումէն յետոյ թափօրը յառաջացաւ զէպի Ս. Լուսաւորիչ, ուր վերջ գտաւ այս սրբոթանուէջ ու մեծահանգէս արարողութիւնը, որուն ներկայ էր ժողովուրդի հոծ բազմութիւն մը: Ապա Գեր. Տեղապահ Զայրը ընկերակցութեամբ հոգեշնորհ հարց և ուսանողութեան հանդիսաւոր թափօրով վերադարձաւ մայրավանք: Զայոց թաղի մուտքին թափօրը «Որ պատուիրան» շարականի երգեցողութեամբ յառաջացաւ մինչև մայրավանք ու բարձրացաւ պատրիարքարան ուր Տեղապահ Զօր պահպանիչով և աջահամրոյրի արարողութեամբ վերջ գտան օրուան հանդիսութիւնները:

13 Ապրիլ Ուր. — Երեկոյեան ժամերգութիւնն ու վաղուան տօնին նախատօնակը կատարուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, նախագահութեամբ Զոգ. Տ. Սուրէն վրդ. Քէմհանեանի:

14 Ապրիլ Եր. — Ս. Զօրմ մեռյալ Գրիգորի եկեղեցի Լուսաւորիչի՝ մսանելոյն ի վիրապն. — Յետ առաւօտեան ժամերգութեան, ձեռամբ Զոգ. Տ. Սուրէն վրդ. Քէմհանեանի, Ս. Լուսաւորիչի մասունքը իր հանգստարանէն հանդիսաւոր թափօրով փոխադրուեցաւ Ս. Յակոբեանց Տաճարի աւագ խորանը: Ապա մատուցուեցաւ հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Ս. Ստեփանոս մատ-

րան մէջ՝ Ս. Լուսաւորիչի նուիրուած խորանին վրայ. Պատարագին էր Զոգ. Տ. Պարգեւ վրդ. Վրթանէսեան:

Յետ միջօրէի ժամը 2ին, նախագահութեամբ Զոգ. Տ. Սուրէն վրդ. Քէմհանեանի, հոգեշնորհ վարդապետ հայրեր ինքնաշարժերու շարքով մը մեկնեցան Լամբարձման լեռ: Լամբարձման Սըրբատեղւոյն վրայ կատարուեցաւ երեկոյեան ժամերգութիւնը և Լամբարձման նախատօնակը (*), իսկ արեւամարին «Եկեցե՛ք և Զակու՛մ»: Երեկոյեան ժամը 8ին սկսաւ առաւօտեան ժամերգութիւնը որուն յաջորդեց Ս. Պատարագը, որ տեւեց մինչև կէս գիշեր, պատարագեց Զոգ. Տ. Գարեգին Արդ. Գաղանճեան, որմէ յետոյ Միաբանութիւն և հաւատացեալներ վերադարձան մայրավանք:

15 Ապրիլ, Գալստեան Կիրակի. — Առաւօտեան ժամը 7ին Զոգ. Տ. Սուրէն վրդ. Քէմհանեանի գլխաւորութեամբ՝ հոգեշնորհ վարդապետ հայրեր, ինքնաշարժերու գնացքով մը բարձրացան Լամբարձման լեռ: Սըրբատեղւոյն մուտքը կատարուեցաւ «Զրաշափառ»ի հանդիսութեամբ, որմէ յետոյ, Զոգ. Տ. Սուրէն վրդ. «Եպիսկոպոսական խոյր ի գլուխ պատարագեց» Սըրաւայրին ընդհուպ՝ վրանամատուռին տակ: Քարոզեց Զոգ. Տ. Միւռոն վրդ. Կրճիկեան, ներկայացնելով Լուսաւորիչի և մեր սերունդին կատարած փրկարար մեծագործութիւնները յօգուտ մեր եկեղեցւոյն ու մեր ժողովուրդին: Յետ Ս. Պատարագի Միաբանութիւնը վերադարձաւ մայրավանք, պաշտօնական գնացքով:

19 Ապրիլ Եչ. — Երեկոյեան ժամերգութիւնը և վաղուան տօնին նախատօնակը կատարուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, նախագահութեամբ Զոգ. Տ. Սուրէն վրդ. Քէմհանեանի:

20 Ապրիլ Ուր. Աւետմն Ս. Աստուածմանի. — Առաւօտեան՝ գլխաւորութեամբ Զոգ. Տ. Սուրէն վրդ. Քէմհանեանի, վարդապետ հայրեր պաշտօնական երթով իջան Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարը. «Զրաշափառ»ի հանդիսաւոր մուտքէն յետոյ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ պատարագեց և քարոզեց Զոգ. Տ. Ասողիկ վրդ. Ղազարեան:

21 Ապրիլ Եր. Յիւստակ Յարութեան Ղազարու. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիւր: Պատարագին էր Զոգ. Տ. Միւռոն վրդ. Կրճիկեան: Ս. Պատարագի ընթացքին՝ Ս. Զաղորդու-

(*) Ս. Երուսղէմի մէջ սովորութիւն է Զամբարձման Սըրբատեղին երթալ եւ Զամբարձման տօնախմբութիւն կատարել Մեծ Պահոց Դ. կամ Զ. Շարաթ եւ Կիրակի օրեր. այն բարեպաշտ ուխտաւորներուն համար որոնք չեն կրնար սպասել մինչեւ Զամբարձման տօնախմբութիւնը. Զամբարձման Սըրբատեղին պահպանութիւնը յանձնուած է տեղւոյն իսլամ կրօնական կազմակերպութեան եւ տարին երկու անգամ հայ եւ Յոյն համայնքներ ու տարին մէկ անգամ լատին համայնքը. յիշեալ Սըրբատեղւոյն վրայ կ'ունենան պաշտամունք եւ Ս. Պատարագներու մատուցում:

թիւն ստացան՝ Ս. Թարգմանչաց Մանկապարտեզի ամբողջ աշակերտութիւնը:

— Եւտ միջօրէի ժամը 2.30-ին, Նախագահութեամբ Գեր. Տ. Եղիշէ Վրդ. Տէրտէրեանի՝ հոգեւորական վարդապետ հայրեր պաշտօնական երթով իջան Ս. Երուսթեան Տաճար: Տաճարի մուտքին կազմուեցաւ «Հրաշափառ» շանդիսաւոր թափօրը որ ուղղուեցաւ փրկչին Ս. Գերեզմանը: Ս. Գերեզմանի ուխտէն յետոյ, թափօրը Ս. Գերեզմանին շուրջանակի դարձով մը բարձրացաւ մեր վերնատան մատուռը ու պաշտօնեցաւ երկոյնեան ժամերգութիւնն ու Երազարդի Նախատօնակը, որմէ յետոյ կատարուեցաւ Սրբատեղեաց այցելութեան թափօրը:

22 Ապրիլ Կիրակի, Մաղկապարտ. — Առաւօտուն՝ շանդիսապետութեամբ Հոգ. Տ. Գարգեւ Վրդ. Վրթանէսեանի, հոգեւորական հայրեր իջան Ս. Երուսթեան Տաճարը: Գողթթայի ուխտէն յետոյ Միաբանութիւնը բարձրացաւ վերնատան մեր մատուռը, ու կատարուեցաւ առաւօտեան ժամերգութիւնը ու Երազարդի շանդիսաւոր Ս. Գատարազը: Գատարազին էր Հոգ. Տ. Գարգեւ Սրդ. Գաղանեան: Գատար Ս. Գատարազի կատարուեցաւ օրուան մեծահանդէս թափօրը Նախագահութեամբ Գեր. Տ. Մամբրէ Ս. Արքեպօկ. Սիրունեանի, թափօրականք՝ արմաւինեաց և ձիթենեաց օստեր ի ձեռին երեք անգամ դառնալէ յետոյ Ս. Գերեզմանին շուրջ, անցան Ս. Գատանատեղին և ապա դարձաւ փրկչին Ս. Գերեզմանը, ու յատուկ աւետարանները ընթերցումէն յետոյ թափօրը աւարտեցաւ մեր վերնատան մատուռին մէջ: Ապա Գեր. Նախագահ Սրբազանը հոգեւորական վարդապետ հայրերու ընկերակցութեամբ պաշտօնական շրջերթով վերադարձաւ մայրավանք, ճամբու կէտին թափօրը արարողական գնացքով և շարականի երգեցողութեամբ յառաջացաւ դէպի մայրավանք, ու բարձրացաւ պատրիարքարան ու Միաբանութիւն և Ժողովուրդ ընդունեցին Գեր. Սրբազանին օրհնութիւնը:

— Եւտ միջօրէի ժամը 3-ին, կատարուեցաւ Երազարդի անդատանը, ժամերգութիւնը և զոնբացէքի շանդիսաւորութիւնը Նախագահութեամբ Գեր. Տ. Մամբրէ Ս. Արքեպօ. Սիրունեանի. այս առթիւ քարոզեց Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Արքանաճան:

24 Ապրիլ, Աւագ երեւոյթի. — Աննպաստ օդին պատճառաւ, այտօրուան Ս. Գատարազը որ սովորաբար կը մատուցուէր Ս. Երուսթեան Տաճարի գաւթի Ս. Երանանէ մատրան մէջ, կատարուեցաւ ի Ս. Երուսթեան հայապատկան Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյն մէջ: Առաւօտուն Նախագահութեամբ Գեր. Տ. Մամբրէ Ս. Արքեպօկ. Սիրունեանի օրուն կ'ընկերակցէր Նախագահ Գեր. Տ. Զարեհ Եպ. Փայասլեան և հոգեւորական վարդապետ հայրեր՝ պաշտօնական թափօրով իջան Ս. Երուսթեան, այս թափօրին կը հետեւէր հաւատացեալ Ժողովուրդի ստուար բազմութիւն մը և Թարգմանչաց Նախակրթարանի աշակերտութիւնը: Թափօրը Ս. Գերեզմանի սովորական

ուխտէն յետոյ Լատինաց Ս. Մարիամ Մագդաղենացւոյ մատուռին կողմէն իջան դէպի Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին, ուր մատուցուեցաւ շանդիսաւոր Ս. Գատարազը: Գատարազին էր Հոգ. Տ. Երուսթեան Վրդ. Մուշեան: Ս. Գատարազի ընթացքին՝ Ս. Հաղորդութիւն ստացան Թարգմանչաց Նախակրթարանի երկսեռ աշակերտութիւնը: Եւտ Ս. Գատարազի կատարուեցաւ ուխտաւորաց յատուկ թափօր, հաւատացեալները շանդիսական արարողութեամբ այցելեցին Ս. Երուսթեան Տաճարի բոլոր Տնօրինական վայրերը, որոնց իւրաքանչիւրին մասին տրուեցան բացատրութիւններ: Ապա վարդապետ հայրեր վերադարձան պաշտօնական թափօրով մայրավանք:

26 Ապրիլ, Աւագ Հինգեալի. — Ս. Երուսթեանց Մայր Տաճարին մէջ յետ առաւօտեան ժամերգութեան, կատարուեցաւ շապշխարազաց կարգը, որուն յաջորդեց օրուան մեծահանդէս Ս. Գատարազը: Գատարազին էր Գեր. Տ. Զարեհ Ս. Եպ. Փայասլեան, մեծ թիւով հաւատացեալներ ընդունեցին Ս. Հաղորդութիւն:

Եւտ միջօրէի ժամը 2.30-ին Ս. Երուսթեանց Մայր Տաճարին մէջ տեղի ունեցաւ Ունալուայի արարողութիւնը՝ Նախագահութեամբ Գեր. Տ. Մամբրէ Ս. Արքեպօ. Սիրունեանի: Ներկայ էր ոչ միայն Ժողովուրդի հոծ բազմութիւն մը, այլև շարք մը օտարազգի բարձրատիկան հրաւիրեալներ, ինչպէս նաև քաղաքիս Վոսմ կառավարիչը: Արարողութիւնները կատարուեցան Սրբոց Թարգմանչաց վարժարանի աշակերտութիւններու և շրջանաւարտ սանուհիներու կողմէ, ղեկավարութեամբ Հոգ. Տ. Երուսթեան Վրդ. Մուշեանի: Իսկ Տաճարը զարդարուած էր օրուան խորհուրդին համապատասխան լրջութեամբ և զեղեցկութեամբ: Տաճարի մեծ վայելուչ խորանը ողողուած էր ամբողջութեամբ ճերմակով ու հարկաւոր կանխեղներու ցոլքերով: Բնմին վրայ բազմած էին 12 վարդապետներ՝ ալ ու ձախ կողմերը Գեր. Տ. Մամբրէ Ս. Արքեպօկոսոսին, որ հագած էր մայրավանքի գանձատան շրջազոյն զգեստներէն մին: Ոտքերու լուացումէն յետոյ, անդիլերէն լեզուով աւետարան կարդաց նաև Անկիլիքան եպիսկոպոսը:

Երեկոյեան ժամը 5-ին Աննա քահանայապետին տան տեղւոյն վրայ կառուցուած մեր Ս. Հրեշտակապետաց վանքին մէջ, կատարուեցաւ յատուկ թափօր, ի ներկայութեան Ժողովուրդի խումբ բազմութեան մը: Թափօրը կարգով այցելեց Քրիստոսի Ս. Բանտը, Զարարանաց խորանն ու այն ձիթենին՝ որուն կապուելով ձաղկուեցաւ մեր Տէրը Աննայի տան մէջ իր դատաւարութիւնէն յետոյ, Հանգրուաններէն իւրաքանչիւրին առջև եղան աւետարանէն ընթերցում և քարոզխօսութիւն Անթիլիանի Միաբան Հոգ. Տ. Բարդէ Վրդ. Վարժապետեանի կողմէ:

Երեկոյեան ժամը 7-ին Ս. Երուսթեանց Մայր Տաճարին մէջ սկսաւ լացի գիշերուան արարողութիւնը, որ տեւեց մինչև կէս գիշեր: Արարողութեան ընթացքին Գեր. Տ. Մամբրէ Ս. Արքեպօ. Սիրունեան շատ կուտ քարոզով մը

հաւատացեալներուն մեկնեց չարչարանաց զիշերին փրկարար նշանակութիւնը:

27 Ապրիլ, Աւագ Ուրաք. — Առաւօտուն Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ խաչելութեան կարգը, նախագահութեամբ Գեր. Տ. Մամբրէ Ս. Արքեպիսկոպոս Սիրունեանի:

Յետ միջօրէի ժամը 3ին, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ Թաղման կարգը, զարմել, նախագահութեամբ Գեր. Տ. Մամբրէ Ս. Արքեպ. Սիրունեանի: Դասին մէջ կազմուած էր իւրեւ Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին նշանակ յարգարուածք մը ճերմակներով, ծաղիկներով և լոյսերով ողողուն(*): Թաղման այս արտառուջ արարողութեան ներկայ էր հաւատացեալներու հոծ բազմութիւն մը որ կ'ողողէր մինչև Եկեղեցւոյ վերնատան բարձունքը:

28 Ապրիլ, Աւագ Շաբաթ. — Առաւօտեան ժամը 8ին Ս. Աթոռոյս աւագ Թարգման Հոգ. Տ. Ասողիկ Վրդ. Ղազարեան, ընկերակցութեամբ հոգեւնորհ հարց և բարեշնորհ սարկաւազաց և Ս. Յարութեան Տաճարի իւլամ զոնապաններուն, պաշտօնական Թափօրով իջաւ Ս. Յարութեան Տաճար, կատարելու համար Տաճարի զրան հանդիսաւոր բացումը(**), որմէ ետք Հայ, Յոյն, Ղպտի և Ասորի ուխտաւորներ և տեղացի համայնքը, որոնք կը սպասէին Ս. Յարութեան զրան բացումին, կարգաւ մտան Տաճարէն ներս, իւրաքանչիւրը տեղաւորուելով իրենց յատուկ բաժնէն ներս: Կէսօրէ առաջ ժամը 10.30ին նախագահութեամբ Գեր. Տ. Մամբրէ Ս. Արքեպ. Սիրունեանի, հոգեւնորհ վարդապետ հայրեր Հայ սկառտներու առաջնորդութեամբ՝ շքերթով իջան Ս. Յարութեան Տաճար, ու անգամ մը շրջելէ ետք Ս. Գերեզմանի բոլորտիքը՝ Գեր. Սըրբազանը առաջնորդուեցաւ մեր տեղաբանը ուր ընդունեց մեզի հետեակ Ղպտի և Ասորի եկեղեցականներու շնորհաւորական այցը, ապա բարձրացաւ հայկական վերնատան Ս. Գերեզմանին հանդիպակաց պատշգամբ: Ժամը 11ին կատարուեցաւ Ս. Գերեզմանին զրան հանդիսաւոր կրնքումը, Հայոց և Յունաց հոգեւնորհ Թարգմաններուն կողմէ ի ներկայութեան վսեմ կառավարիւին (սոյն կնքումը նշանակն է Քրիստոսի Գերեզմանին կնքման Քահանայապետներէն ու զինուորականներէն): Այդ պահան մարած կ'ըլլան Տա-

ճարին բոլոր կանթեղներն ու մոմերը, բացի այն մէկէն որ կը գտնուի Ս. Գերեզմանէն ներս և ուրկէ պիտի լուցնեն Նուիրական լոյսը: Ժամը 12ին Թափօրի ելաւ Յունաց միաբանութիւնը, Ս. Գերեզմանին շուրջ երբեքի զարձամբ, որմէ յետոյ մեր լուսահանը՝ Հոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. Քէմհանեան և Յունաց հանդիսապետը զգեստաւորեալ մտան Փրկչին Ս. Գերեզմանը, ու հոն կատարելէ յետոյ լուսաւորեալի յատուկ աղօթքները, անոնք վառեցին Ս. Գերեզմանի կանթեղէն իրեն ձեռքի հինգահան կերպները, որոնք Ս. Գերեզմանի զոյգ պատուհաններէն (մին Հայկական միւսը Յունական) դուրս տրուեցան հոն սպասող աշխարհական լուսակիրներու կողմէ անմիջապէս տարուելու համար, առաջինը՝ մեր եպիսկոպոսին երկրորդը և երրորդը լուցելու համար Հայազգի հաւատացելոց մոմերը իսկ չորրորդը և հինգերորդը լուցելու համար մեզի հետեակ Ղպտի և Ասորի համայնքներու մոմերը: Արարողութիւնը այդ պահուն կը հասնի իր խանդի զագաթնակէտին, երբ մէկ կողմէ Գեր. Նախագահ Սըրբազանը իր բարձրագոյն պատշգամբէն, Նուիրական լոյսով կ'օրհնէ հաւատացեալները, որոնք իրենց կարգին օրհնութեան և զեղումի կանչերով կը լեցնէին Տաճարը, մինչ միւս կողմէ լոյսը շրջան կ'ընէր Տաճարի բոլոր անկիւնները, հաւատացեալէ հաւատացեալ լուցելով բոլորին մոմերը, իսկ Տաճարին բոլոր զանգերն ու կոշնակները կը խառնէին իրենց հնչելները հաւատացեալներու օրհներգներուն: — Հայ և Յոյն լուսահաններու Ս. Գերեզմանէն դուրս գալէն յետոյ կազմուեցաւ մեր լուսաւորեալի Թափօրը, նախագահութեամբ լուսահան Հոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. Քէմհանեանի: Թափօրը երիցս շրջելէ յետոյ Ս. Գերեզմանին շուրջ, խմբուեցաւ Ս. Գերեզմանին առջեւ, ուր կարդացուելէ յետոյ Յարութեան Աւետարանը, Թափօրը բարձրացաւ մեր վերնատունը: Այս հանդէսէն յետոյ հոգեւնորհ վարդապետ հայրերէն և ուսանողներէն մաս մը մնացին Ս. Յարութիւն՝ հոն կատարելու համար ձրագալոյցի Ս. Պատարագը: Միաբանութեան մնացեալ մասը, Գեր. Տ. Մամբրէ Սըրբազանի զխաւորութեամբ և Բարեսիրաց, Հ. Ե. Մ. և Հ. Մ. Բ. Մ. միութիւններու սկառտներուն առաջնորդութեամբ վերադարձան մայրավանք, Թափօրական զնացքով, Ս. Քաղաքի փողոցները թնդացնելով Յարութեան աւետիսով և շարականներու երգեցողութեամբ: Ժողովուրդի հոծ բազմութիւն մը կը հետեւէր ոչ միայն Թափօրին այլեւ կը լեցնէր փողոցներուն երկու կողմերը, մինչև պատշգամբներն ու պատուհանները: Թափօրը հասնելէ յետոյ մայրավանք մտաւ, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարը, ուր կարդացուելէ յետոյ Յարութեան Աւետարանը փակուեցաւ սոյն հանդիսութիւնը Գեր. Նախագահ Սըրբազանի օրհնութեամբ:

Քիչ յետոյ մայրավանքի մեծ զանգը անգամ մը եւս կը հրաւրէր բոլանդակ ուխտաւորութիւնը ու սաղիմահայութիւնը մասնակցելու ձրագալոյցի մեծ խորհուրդին: Մայր Տաճարի հարկուաւոր արծաթ կանթեղները կը պլպլան

(*) Ս. Երուսաղէմի մէջ երբեք ընդունելի չէ եղած Աւագ Ուրաքի թաղման կարգի ընթացքին «Քրիստոսի զագաղ» զարդարելու եւ Եկեղեցւոյ մէջ Թափօրով շրջեցնելու Յունական այն ձեւը՝ որ արտասահմանի մեր կարգ մը Եկեղեցիներուն մէջ կ'իրագործուի: հետեւելով Յունական աւելորդապաշտութեան:

(**) Ս. Յարութեան Տաճարի զրան բացումը՝ իւրաւունքն է միայն Հայ. Յոյն եւ Լատին Պատրիարքութեանց, ասոնցմէ իւրաքանչիւրը երբ օրը անգամ մը առտուն կը բանան ու երկնները կը փակեն Տաճարին դուռը. իսկ Զատիկի Շրագալոյցի օրը զրան հանդիսաւոր բացումը կը պատկանի միայն Հայ Պատրիարքութեան:

գունաւոր շողերով, ու Աւագ Խորանը փակուած է հնադարեան ու թանկարժէք, երկնագոյն, Ս. Զատիկի վարագոյրով, որուն վրայ հրաշալի ասեղ-նազօրժութեամբ բանուած կան Քրիստոսի բոլոր Տնօրինութիւնները, դիմանկարները առաքեալ-ներուն ու մարգարէներուն: Սրտառուչ գնացքով ընթացք կառնէ ձրաքալոյցի արարողութիւնը, որուն անձկագիւն կը հետեւի Մայր Տաճարը լեց-նող բազմութիւնը, ու Յարութեան աւետիսին հետ հանդարտօրէն կը բացուի Աւագ Խորանի մեծ վարագոյրը, ի յայտ բերելով Ս. Խորանը իր ամենաշքեղ փառքին մէջ, մինչ միւս կողմէ Մայր Տաճարի պատուհաններէն ներս ինկող արեւմարի վերջին ցոլքերը կը բոցավառեն մեծ խորանը իր ոսկիի, արծաթի, մետաքսի ու հարինքաւոր ճրագներու հանդերձման մէջէն: Խորագէտ տաղետորիչ այս պահուն Մայր Տաճարի կամարները կը թնդան կոմիտասեան բազմաձայն պատարագի քաղցրահնչիւն երգովը, որուն կը խառնուին հաւատացեալներու սրտարուսի օրհ-ներգներուն թաւ աղմուկը: Ս. Պատարագը մա-տոյց չօգ. Տ. Բարգէն Վրդ. Ապատեան: Ս. Հա-ղորդութիւն ստացան բազմութիւն հաւատաց-եալներ, որմէ յետոյ կատարուեցաւ Ս. Զատիկի տօնին նախատօնակը, նախազանութեամբ Գեր. Տ. Մամբրէ Ս. Հօր. Ապա Միարանութիւն և ու-սանողութիւն թափօր կազմած շարականներու երգեցողութեամբ բարձրացան վանքի սեղանա-տունը, ուր յետ սեղանօրհնէքի՝ կատարուեցաւ Ս. Զատիկի վանական ճաշը:

29 Ապրիլ, Ս. Զատիկ. — Կէս գիշերին, ժամ-կոչի երգախառն հրաւէրը, ձօկանի զարկերն ու մայրաւանքի մեծ զանգը արդէն իսկ ոտքի է հանած բովանդակ ուխտաւորութիւնն ու սա-ղիմահայ հաւատացեալները իրենց ինչի թմրու-թենէն, որոնք խուռներամ կը սպասեն վանքի աւագ դրան շրջափակին, հետեւելու համար հան-դիսաւոր թափօրին: Ու քիչ յետոյ նախազան-ութեամբ Գեր. Տ. Զարեհ եպս. Փայասլեանի, կը կազմուի պաշտօնական թափօրը Միարանութեան ու խուռներամ բազմութեան, որոնք սկսուե-ներու առաջնորդութեամբ և ոսկեթել զգեստա-ւորմամբ բարազաններու արծաթեայ սասներու զոփիւններու ընդմէջէն, վառեալ լապտերներով կը յառաջանան դէպի Ս. Յարութեան Տաճար: Միարանութիւնը կատարելէ յետոյ Գողգոթայի իր ուխտը, բարձրացաւ հայկական վերնատան մատուռը, ուր կատարուեցաւ գիշերային ժա-մերգութեան կարգը մինչեւ լեցաքս, ապա բո-վանդակ Միարանութիւնը և աշակերտութիւնը սպիտակափայլ զգեստաւորումով խաչ ու խաչ-վառներով, նախազանութեամբ Գեր. Տ. Զարեհ Սրբազանի, որ իր կարգին զգեստաւորուած էր Ս. Յակոբի դանձատան ձոխ զգեստներով, իջան Ս. Գերեզմանի շրջափակը: Հոն կատարուեցաւ առաւօտեան ժամերգութեան մնացեալ մասը թափօրական գնացքով: Ս. Գերեզմանին դրան կարգացուեցաւ իւղարբերից Աւետարանը, Փառք ի բարձունսի երգասացութիւնը, Տաճարի հա-յապատկան զանգերու զուարթ հնչիւններուն

ընդմէջէն: Թափօրը կատարելով պատանաւեղ-ւոյն և ապա դարձեալ Ս. Գերեզմանի դրան կարգերը, աւարտեցաւ մեր վերնատան մատու-ռին մէջ: Կէս ժամուան դադարէ մը յետոյ որուն ընթացքին կը հնչէին մեր ձայու կոչ-նակները, Տաճարէն ներս իր երկրորդ մուտքը զօրծեց Միարանութիւնը, նախազանութեամբ Գեր. Տ. Մամբրէ Ս. Արքեպիսկոպոսի, զարմալ սկսուեաներու և բարազաններու առաջնորդու-թեամբ, ապա Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ հանդիսաւորապէս պատարագեց և քարոզեց Գեր. Տ. Մամբրէ Ս. Արքեպիսկոպոս «Զէ աստ, այլ յար-եաւ» բնաբանով, ներկայացնելով Քրիստոսի Յա-ուութեան նշանակութիւնը բովանդակ քրիստո-նէութեան ու մանաւանդ Հայ ժողովուրդին հա-մար: Ս. Պատարագի ընթացքին երկնիցած ջեր-մեռանդութեամբ Ս. Հաղորդութիւն ստացան ժո-ղովուղէն մեծ զանգուած մը: Յետ Ս. Պատարագի Միարանութիւն և ժողովուրդ վերադարձան մայ-րավանքն ու հանդիսութեամբ ու կարգով ինչպէս երէկ, ու շարականներու երգեցողութեամբ բարձ-րացան պատրիարքարան ու Գեր. նախազան Սրբազանի օրհնութեամբ փակուեցաւ հանդէսը:

Երեկոյեան, նախազանութեամբ Գեր. Տ. Մամբրէ Արքեպս. Սիրունեանի, կազմուեցաւ Ս. Զատիկի երեկոյեան թափօրը, որ սկսելով Մայր Տաճարէն հոգեւոր երգերով խաչ ու խաչվառնե-րով ու վառեալ մամիդէններով յառաջացաւ դէպի ընդարձակ դաւիթը մայրավանքին որուն բոլոր տարածութիւնը մինչեւ պատուհաններն ու տա-նիքները խռնուած էր հաւատացեալներու հոծ բազմութիւն մը: Երեկոյեան մայրամուտի շողե-րուն հետ կը լոյզնողային թափօրականներու ծանրագին զգեստաւորումները, ամենէն չքեղ-ներն մեր գանձատան, ճերմակ ու ծիրանի, օս-կեթել նկարէն բանուած քներով: Ինքնին ան-նկարագրելի գեղեցկութիւն մըն էր Գեր. նա-խազան Սրբազանի սպիտակափայլ ու ոսկեթել ծանրագին շուրջաւոր, որուն վրայ աղօթքուած էին բազմութիւն արծաթ ու ոսկի նկարէն կոճակ-ներ: Թափօրը կանգ առած մեծ գաւաթին կեդ-րոնը ուր կարգացուեցաւ օրուան աւետարանի ընթերցումները, ու կատարուեցաւ Ս. Զատիկի մեծահանդէս անդաստանը: Ապա թափօրը շարա-կաններու երգեցողութեամբ կատարելէ յետոյ շրջանը մեծ անդաստանին Մայրավանքի կամա-րակապ բաւիղներէն յառաջացան դէպի Մայր Տաճարի դաւիթը, ուր կատարուեցաւ Լոգեհան-դիստ Հայ Ազգի բոլոր հին և նոր նշնեցեալնե-րուն ի հանդիստ, թափօրը անկէ վերջ մուտք զօրծեց Մայր Տաճարը, ուր կատարուեցաւ երե-կոյեան ժամերգութիւն:

30 Ապրիլ ԲՆ. Բ. օր Զատիկ. — Յետ առաւօտե-ան ժամերգութեան Ս. Յակոբեանց Մայր Տա-ճարին մէջ մեծահանդէս փառաւորութեամբ պա-տարագեց և քարոզեց Գեր. Տ. Զարեհ Ս. եպս. Փայասլեան: Ս. Պատարագի երգեցողութիւնները կատարուեցան մասնակցութեամբ լինձայարանի, ժառ. վարժարանի սաներուն և սաղիմահայ ե-րիտասարդութեան, զեկաւարութեամբ Հօգ. Տ.

Յարութիւն վրդ. Մուշեանի, որ ինչպէս Աւագ Հինգշարթի, ծրագրաւոյցի և Ս. Զատիկի օրերուն այսօր ևս յաջողութեամբ իրագործեց կոմիտասեան Պատարագի բաղմամբն երգեցողութիւնը, Յետ Ս. Պատարագի կատարուեցաւ օրուան մեծանշան թափօրը, նախագահութեամբ Գեր. Տ. Մամբրէ Ս. Արք. Սիրունեանի, որ զգեստաւորուած երջանկայիշատակ Յովնանէս կօլօտ պատրիարքի թանկարժէք զգեստներով, Գրիտտոսի խաչափայտի մատունք ի ձեռն իջնէր տաճարի խուռներում բաղմութիւնը, թափօրին կը մասնակցէին Գեր. Տեղապահ Հայրը և Գեր. Տ. Զարեն Ս. Եպս. ր զգեստաւորեալ, խաչ զաւազան ի ձեռն, իսկ հոգեշնորհ վարդապետ հայրեր՝ Ժիրանի ու Խոսկեթել բանուած շուրջառներով և ի ձեռն ունենալով՝ սուրբերու մատունքներ, Հոգեւոր երգով ու Մայր Տաճարի զանգակներու զօղանշին նետ թափօրը երեք անգամներ շրջան ընելէ յետոյ Մայր Տաճարին մէջ, կանգ առաւ մեծ տետանին մէջ, ուր յատկապէս հաւատացեալ ուխտաւորներու համար երգուեցաւ «Ճանապարհ» ր ապա կարգացուեցաւ «Վասն հիւանդաց» աղօթք, ու արարողութիւնը, փակուեցաւ Գեր. նախագահ Հօր պահպանիչով:

Ապա Միաբանութիւն և ուխտաւորութիւն թափօրով բարձրացան պատրիարքարան, ուր Գեր. Տ. Մամբրէ Սրբազան օրհնուած նշխարներ բաժնեց բոլորին:

— Այս երեկոյ յետ երկարատեւ հիւանդութեան իր յաւիտեական հանգիստը մտաւ Ս. Աթոռի տարեց անդամներէն Հոգ. Տ. Ներսէս վրդ. Թորոսեան, հոգեշնորհ հօր մարմինը քանանայաթաղի կարգով փոխադրուեցաւ Մայր Տաճար:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Ք

✽ 10 Ապրիլ Դշ. — Հանգիստ Բաղէպ ֓աշա Նաշաշիպի — Օկոստոս վիգիթօրիս հիւանդանոցին մէջ, առաւտտ ժամը 10ին Գեր. Տեղապահ Հայրը՝ ընկերակցութեամբ Հոգ. Տ. Ասողիկ վրդ. Ղազարեանի և Տիար Կ. Հինգիւանի ներկայ եղաւ յուղարկաւորութեան արարողութեան: Թաղմանական թափօրը ընթացք առաւ Շէշի ձորանէն (Նաշաշիպիներու փողոց) մինչև Օմարի մզկիթը, ուր կատարուեցաւ յուղարկաւորութիւնը, օրմէ ետք մարմինը ամփոփուեցաւ Շէշի ձորանի իր գերդաստանին յատուկ գերեզմանատան մէջ:

✽ 11 Ապրիլ Դշ. — Յորդանանի Պաշտպանութեան Նախարարութեան կողմէ Բանակի Օրդան տօնին առիթով, մասնաւոր հրաւերի մը վրայ, Գեր. Տեղապահ Հայրը՝ ընկերակցութեամբ Հոգ. Տ. Տ. Ասողիկ և Յակօր վարդապետաց, առաւտտեան ժամը 10ին Աման մեկնեցաւ ու ներկայ եղաւ Արար Լիճքի զինուորական տղանցքին: Ապա ժամը 12.30ին, մասնակցեցաւ ի պատիւ Թագաւորին տրուած հաշկերոյթին:

✽ 19 Ապրիլ Եշ. — Յորդանանի վեհ. Թագաւորի բարեխնամ կարգադրութեամբ Ս. Տեղեաց բարձր վերահսկող և Հարամ էլ - Շէրիֆի պահպան կարգուեցաւ վեհմ. Տօթ. Հուսէյն Ֆարի Պէկ էլ Խալտի, հանգուցեալ Ռադէպ ֓աշա Նաշաշիպի իրեն յաջօրդ:

Վեհմ. Մութասարիֆի մասնաւոր հրաւերին վրայ՝ Պատրիարքարանիս կողմէ այս առիթու կազմակերպուած հաւաքոյթին ներկայ գտնուեցաւ Գեր. Տեղապահ Հայրը ընկերակցութեամբ Հոգ. Տ. Ասողիկ վրդ. Ղազարեանի և Տիար Կարպիս Հինգիւանի, Ներկայ էին ամբողջ կառարկան կազմը և հոգեւոր վաներկայացուցիչներ: Ընդունելութիւնք տեղի ունեցան Ռաուտայի սրահին մէջ:

✽ 20 Ապրիլ Ուր. — Ի դիմաց Գեր. Տեղապահ Հօր՝ Հոգ. Տ. Սուրեն վրդ. Քէմհանեան ընկերակցութեամբ Տիար Կարպիս Հինգիւանի ներկայ գտնուեցաւ թէյասեղանի մը տրուած ի պատիւ Տօթ. և Տիկին Շ. Կ. Kraelingի American School of Oriental Researchի անդէնութեան կողմէ:

✽ 21 Ապրիլ Եւր. — Յետ միջօրէի ժամը օին Եղիպտոսիոյ Առաջնօրդ՝ Գեր. Տ. Մամբրէ Ս. Արքեպս. Սիրունեան ժամանեց Ս. Աթոռ, նախագահելու Աւագ Շարթուայ և Զատիկուայ արարողութեանց:

✽ 22 Ապրիլ Կիր. — Կէսօրէ առաջ, Բերիոյ թեմի Առաջնօրդ՝ Գեր. Տ. Զարեն Եպս. ֓աշասեան ժամանեց Ս. Աթոռ:

✽ 27 Ապրիլ Ուր. — Երեկոյեան ժամը 7ին ի պատիւ Կ. Մ. Waddamsի (Church of England, Council on Foreign Relations) ընթերքի սեղան մը տրուեցաւ մեր պատրիարքարանի փոքր զանդէն մէջ, իրեն իրենկերանային տեղւոյս Անկիթքան Եղիպտոսիոյ արանի երէցներէն երկու հօգի և մէկ աշխարհական ներկայացուցիչ: Ընթերքին ներկայ էին նաև Գեր. Տեղապահ Հայրը, Գեր. Տ. Մամբրէ Ս. Արքեպս. Սիրունեան, Գեր. Տ. Զարեն Ս. Եպս. Փողովական և Ժողովական հայրեր: Ընթերքին վերջ հիւրերը առաջնորդուեցան Ս. Յակօրեանց Տաճար տեսնելու կարգ մը արժէքաւոր եկեղեցական զգեստներ և սպասներ:

✽ 30 Ապրիլ Բշ. — Ս. Զատիկուայ տօնին առիթով ընդմասնորութեանց եկան. — Երուսաղէմի վեհմ. Մութասարիֆը, Ամերիկեան Ընդհանուր Հիւպատոսը, Երուսաղէմի վեհմ. Քաղաքապետը, քաղաքապետարանի կազմով, որոնք ընդունուեցան Գեր. Տեղապահ Հօր և Գերապատիւ Սրբազաններէ:

Ս. ԶԱՏԿԻ ՈՒԽՏԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Այս տարի զժբախտաբար մեր ուխտաւորութիւններու թիւը քաղաքական կացութեան բերումով մեծ չեղաւ: Ունեցանք մօտաւորապէս 120 ուխտաւորներ, մեծ մասամբ Պոլսէն, Եղիպտոսէն, Լիբանանէն և Սուրիայէն. եկած էին նաև Ամանէն, Անոն հոգեշնորհ վարդապետ հայրերու առաջնորդութեամբ այցելեցին բոլոր Սրբաւայրերը, ուր իրենց համար եղան մասնաւոր ընդունելութիւն և արարողութիւններ:

ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ ՏԱՐՐԱԼՈՒԾԱՐԱՆ

Ի ՊԱՏԻԻ ԵՒ ՅԱՆՈՒՆ Ն. Ս. Օ Տ. Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

ԱԶԳ. ԲՈՒԺԱՐԱՆ, ԱԶՈՒՆԻՅԷ — ԼԻԲԱՆԱՆ

Սիրելի Հայրենակիցներ,

Հիւժախտի անուղի հիւանդութեան դեմ պայքարելու եւ վարակուած մեր տարաբաղդ արեւակիցներուն լաւագոյն կերպով օգտակար հանդիսանալու մտադրութեամբ, խնամակալ Վարչութիւնը ոչ մէկ ջանք կը խնայէ Բուժարանը դարձնելու Լիբանանի առողջապահական արդիական հաստատութիւններէն մին:

Բուժարանի ընդլայնումը կը պահանջէ ամբողջացումը եւ արդիականացումը անոր բժշկալիսական սարքաւորման: Ի նպաստ այս նպատակի իրագործման, Բուժարանը մօտեւս պիտի տիրանայ Ամերիկայէն նամբայ հանուած Ք. Նառազայքի երկու մեքենաներու որոնցմէ մին խոշոր եւ ամենակատարեալ գործիք մըն է, իսկ միւսը Ք. Նառազայքի շարժական մեքենայ մը, նուիրուած՝ Օր. Լիլա Գարակեօղեանի կողմէ:

Սակայն դժբախտաբար ցարդ կարելի չէ եղած օժտել Բուժարանը մանրեալաբանական եւ ֆիզիական լիակատարութեամբ մը՝ որուն զոյուրիւնը խիստ անհրաժեշտ է նման հաստատութեան մը համար: Ահա այս առաջադրութեամբ, խնամակալութիւնս որոշած է զոյալցնել հիմնադրամ մը տարրալուծարանի մը ստրուորման համար եւ զայն կոչել «Յովսէփեան Տարրալուծարան»՝ ի պատիւ եւ յանուն մեր Վեհափառ Հայրապետին՝ Տ. Տ. Գարեգին Ա. Կաթողիկոսի Տանն Կիլիկիոյ:

Վերջեւս խնամակալութիւնս շնորհակալութեամբ ստացաւ Կիպրանայ մեր պատուական ազգայիններէն՝ Տէր եւ Տիկին Տիգրան Ուզունեանէն, 100 Անգլ. Ոսկիի արտաբերուածներ մը՝ ի գնահատութիւն խնամակալ Վարչութեանս մեծապարգ Ասեճապետ՝ Տօքթ. Յ. Ա. Ենեհիյոմեանի մասուցած անձնուէր եւ բանկազին ծառայութեանց՝ Շնորհազարդ Հայրապետին Տ. Տ. Գարեգին Ա. Կաթողիկոսի երկարատեւ հիւանդութեան ընթացքին:

Տօքթ. Ենեհիյոմեանի ցանկութեան համաձայն, խնամակալութիւնս Տէր եւ Տիկին Ուզունեանի 100 Անգլ. Ոսկիի նուիրատուութեամբ կը բանայ ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ ՏԱՐՐԱԼՈՒԾԱՐԱՆԻ Ֆոնտի հանգանակութիւնը եւ կոչ կ'ընէ սփիւռքի մեր սիրելի Հայ ժողովուրդին որպէսզի այս անգամ եւս բերեն իրենց առատաձեռն մասնակցութիւնը յաջողութեամբ պատկելու, համազօրային այս ձեռնարկը՝ յօդուս մեր տառապող հիւանդներուն եւ ի պատիւ մեր Հայ ժողովուրդի շինարար եւ սեղծագործ ոգիին:

Հանեցե՛ք դրկել Ձեր նուէրները Ազգ. Բուժարանի խնամակալ Վարչութեան Գաւառականներուն՝ ստորեւ տուած հասցէներով. —

Miss. Leila Karaghousian, 295 Fifth Avenue New-York 16 N. Y.

Mr. Levon Nazarian, P. O. B. 707, Beirut (Lebanon)

Կանխապայտ շնորհակալութեամբ եւ հայրական օրհնութեամբ ու սիրոյ ողջունել,

Ի դիմաց Հայ Ազգային Բուժարանի խնամակալութեան

Փոխ-Նախագահ

Նախագահ

ՎԵՐ. Ե. Յ. ՀԱՍԻՏԵԱՆ

ԽԱԴ. ԱՐՔԵՊՍ. ԱԶԱՊԱՀԵԱՆ

Նախագահ Հայ Աւետ. Գերագոյն Ժողովի Կաթող. Փոխանորդ Լիբանանի Թեմին

Յ. Գ. — Կը խնդրուի արտասահմանի բոլոր Հայ բերքերէն արտասպել:

ՆՈՒՒՐԱՏՈՒԹԻՒՆ «ՍԻՈՆ» Ի

Ամերիկայէն Մեծ. Տիար Մ. Գայըզնեան բարեկրօն ազգայինը
Վասն բարգաւաճման «Սիոն»-ի կը նուիրէ 25 Ամերիկեան Տոլար :
Մեր շեքմագին շնորհակալութիւնները Յարգելի Նուիրատիւն :

ՎԱՐՁՈՒԹԻՒՆ «ՍԻՈՆ» Ի

«ՍԻՈՆ»-ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՄՈՏԵՆԱԳՈՐԾՆԸ
ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՅԱԾ ԵՆ ՀԵՏԵՒԵԱԼ
ՀՐԱՏՈՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Հարցապնդում — ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ ԱՆՑՈՒԴՈՐԶԵՐ 1927 - 1950, հեղինակ՝
Լուիս Գիլի Գույումճեան, Իսթանպուլ, 1950, էջ 160: Նուէր հեղինակէն :

ՎՍՐԴԱՆԱՆՑ ՊՍԵՐԱԶՄԸ ԵՒ ՎՍՐԴԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ, Հեղինակ՝ Գրիգոր Ա.
Սարաֆեան (Բ. Տալազրութիւն) Ֆրէզնօ, Գալիֆորնիա, 1951, էջ 62: 2 օրինակ: Նուէր
հեղինակէն :

ԱՐՇԱԿՈՒՆԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱԶՄԱՄԵԱՅ ՓԱՌՔԸ, հեղինակ՝ Բ. Թաշեան
(Քարենց), Գահիրէ, 1950, էջ 557: Նուէր հեղինակէն :

ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ ԼԵՒՈՆ ԶԱՒԷՆ ՍԻՐՄԷԼԵԱՆԻՆ ԵՒ ԼՈՅՍ
ԶՈՒԱՐԹ, (հեղինակ՝ Լ. Զ. Սիւրմէլեան), Նիւ Եորք, 1950, էջ 117, (2 օրինակ): Նուէր
«Նոր Դիր»-ի Խմբագրութենէն :

ՊՍՄՈՒԹԻՒՆ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԱՐԴԻ ԳԲԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ, հեղինակ՝ Կ. Սասունի,
Պէյրուի, 1951, էջ 373: Նուէր հեղինակէն :

ՊՍՄԱԿԱՆ ՀԱՅՍՏԱՆԻ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ, հեղինակ՝ Արշակ Ալաոյաճեան, Գահիրէ,
1950, էջ 479: Նուէր «Հայ Ազգային Հիմնադրամ»-ի Վարիչ Մարմնի կողմէ :

ԱՐԱՄԵԱՆԻ ԵՒ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆԻ ՈՒՍՈՒՑԻԶՆԵՐՍ (Տակաւին Թարմ յիշատակներ)
հեղինակ՝ Արտաւազդ Արքեպիսկոպոս, Մարսէյլ, 1950, էջ 201: Նուէր հեղինակէն :

ՀԵՐՈՎԴԷՍ, հեղինակ՝ Անուշաւան Ֆրանկլիւեան, Պէյրուի, 1951, էջ 59: Նուէր
հեղինակէն :

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ՆԱՐԵԿ ԱՂՈԹԱՄԱՏԵԱՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ՆԱՐԵԿԱՅԻՈՅ

Արդի Հայերէնի վերածեց՝ Թորգոմ Արքեպիսկոպոս Գուգակեան :

Գ. Տալազրութիւն, 1950: Գին՝ 350 ֆիլս կամ 7 Շիլին :

ԳԱՆՁԱՐԱՆ ԱՂՈԹԻՑ

էջ 167: Գին՝ 100 ֆիլս :